

WOJCIECH SZCZEPAŃSKI
Poznań

KOSOWO (ZARYS HISTORII POLITYCZNO-SPOŁECZNEJ)

Z całą pewnością Kosowo (alb. *Kosova*, serb. *Kosovo*), krainę niewielką, posiadającą jednak nadzwyczajne znaczenie dziejowe dla Albańczyków oraz Słowian Południowych (szczególnie Serbów, w mniejszym zaś stopniu dla Bułgarów¹), określić można mianem terytorium przyciągającego w ostatnich latach uwagę niemałej części społeczności międzynarodowej. Zwłaszcza począwszy od wydarzeń 1999 r., stanowiących ostatni wojenny etap procesu dezintegracji Jugosławii², na temat Kosowa

¹ O znaczeniu dla historii narodowej i kultury Albańczyków i Serbów dwóch sąsiadujących ze sobą krain geograficznych i historycznych Kosowa i Metochii (serb. *Metohija*, alb. *Dukagjin, Rafshi i Dukagjinit*), współtworzących dzisiejsze Kosowo, traktuje się w obszernej literaturze przedmiotu, wytworzonej głównie przez Albańczyków, Serbów i innych badaczy jugosłowiańskich. Rolę, jaką Kosowo i Metochia odegrały w dziejach Bułgarów, poza historiografią bułgarską eksponuje się nieczęsto. Obszar ten nie posiadał dla Bułgarów nigdy takiej wagi, jak terytorium sąsiedniej Macedonii Wardarskiej. Jego znaczenia w bułgarskich dziejach nie należy jednak bagatelizować, szczególnie z uwagi na bułgarskie panowanie nad nim przez część średniowiecza (od połowy IX do drugiej dekady XI w.), w okresie poprzedzającym zdobycie pozycji głównej bałkańskiej potęgi przez serbskie carstwo Nemanjiciów. Również stulecia później, podczas I wojny światowej, Bułgaria, porozumiewając się z Austro-Węgrami, przejęła kontrolę m. in. nad częścią Metochii i Kosowa. Wśród mieszkańców okupowanych ziem namiestnicy z Sofii prowadzili akcję bułgaryzacyjną, podbudowywaną akcentowaniem średniowiecznych związków „wyzwolonych” terenów z państwowością bułgarską. Zob.: I. Snegarov, *Istorija na Ochridskata Arhiepiskopija*, t. I, Sofija 1995, s. 3-55; N. Malcolm, *Kosova. Një histori e shkurtër*, Prishtinë-Tiranë 2001, s. 22-43 (w dalszej części tekstu cyt. angielski oryg.: *Kosovo. A Short History*, London 1998); D. Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, Beograd 1990, s. 217-219; W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy w latach 1878-1918* (maszynopis niepublikowanej rozprawy doktorskiej), Poznań 2005, s. 255-260; K. Bitoski, *Glad, stradanja i otpor stanovništva Kosova i Metohije za vreme bugarske okupacije 1915-1918*, „Istorijski glasnik”, 4/1963, s. 83-94; V. Bovan, *Srpski pisci sa Kosova s kraja 19. i s početka 20. veka*, Priština 1980, s. 252.

² Szerzej na temat rozpadu Jugosławii, z uwzględnieniem zagadnienia kryzysu kosowskiego, m. in. w: J. Pirjevec, *Jugoslovenske vojne 1991-2001*, Ljubljana 2003; M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, t. I-II, Warszawa 2005; J. Guskova, *Istorija jugoslovenske krize 1990-2000*, t. I-II, Beograd 2003; S. Buldanlioglu, *Dismemberment of Yugoslavia and the Emergence of New Interventionism*, Ankara 2003; S. P. Ramet, *Balkan Babel. The Desintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, Boulder 2002; M. Walkiewicz, *Jugosławia. Byt wspólny i rozpad*, Warszawa 2000; S. Wojciechowski, *Integracja i dezintegracja Jugosławii na przełomie XX i XXI wieku*, Poznań 2002; I. Rycerska, *Rozpad Jugosławii: przyczyny i przebieg*, Kielce 2003. Pierwsze na gruncie polskim, udane, obszerniejsze opracowanie politologiczne, poświęcone w całości kryzysowi kosowskiemu 1999 r. i ujmujące niniejsze zagadnienie wyczerpująco: K. Pawłowski, *Kosowo. Konflikt i interwencja*,

bardzo dużo mówi się i pisze. Niestety, mimo to, wiedza większej części odbiorców komunikatów dotyczących Kosowa i jego mieszkańców, pozostaje powierzchowna. Konstruowany w przestrzeni publicznej przekaz na temat Kosowa i Kosowian³ jawi się jako chaotyczny. Prawidłowością stało się już, iż opinie dotyczące Kosowa (także jego przeszłości) formułuje się przede wszystkim w kontekście jego statusu prawnomiędzynarodowego, obecnie spornego⁴. Pojawiają się one również wtedy, gdy szerzej traktuje się o konfliktach bałkańskich, dostrzegając niekiedy paralele istniejące między nimi a wydarzeniami z innych części świata (np. Zakaukazia). Jest to zrozumiałe. Za niesatysfakcjonujące można jednak uznać nieczęste skupianie uwagi na historii Kosowa, choć to właśnie w wiedzy o jego przeszłości odnaleźć można klucz do lepszego zrozumienia procesów współcześnie się tam realizujących.

Gdy na progu XX w. po Bałkanach, w charakterze korespondenta czasopisma „Manchester Guardian”, podróżował Henry Noel Brailsford (1873-1958), uznał on Kosowo za „najbiedniejszy kąt Europy”, krainę, która nie zaznała swojego „złotego wieku”, której mieszkańcom obca była tolerancja. Brytyjczyk określił Kosowo mianem miejsca tajemniczego, Europejczykom (a więc z jego perspektywy głównie mieszkańcom zachodniej części kontynentu) niemalże zupełnie nieznanego, podobnie jak np. Arabia czy Sudan⁵. W czasach H. N. Brailsforda przytoczone opinie nie należały do odosobnionych. W ówczesnych zachodnioeuropejskich wyższych warstwach społecznych identyfikowano się z nimi w zasadzie bez zastrzeżeń. Zdaje się jednak, że w swojej treści mogłyby one stanowić równie dobrze wypisy ze współczesnej prasy lub forów internetowych.

Problemom z uzyskaniem dobrej znajomości Kosowa, szczególnie zaś zdobyciem odpowiedniej orientacji w jego dziejach, winna jest w dużej mierze specyfika przekazów źródłowych, dotyczących tego obszaru. Badacz burzliwej prze-

Lublin 2008. Inne omówienia konfliktu kosowskiego: Świat po Kosowie, A. Magdziak-Miszewska (red.), Warszawa 2000; S. Dworecki, T. Kęsoń, M. Kulisz, *Konflikt w Kosowie. Fakty i komentarze*, Warszawa 2000; K. Pawłowski, *Operacja „Allied Force” jako przykład wojny asymetrycznej*, Consensus. Studenckie Zeszyty Naukowe, 6/2006, s. 181-200; M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008, s. 206-240; S. Wojciechowski, *Konflikt w Kosowie*, w: *Spory i konflikty międzynarodowe*, W. Malendowski (red.), Wrocław 2000; M. Kuczyński, *Konflikt w Kosowie*, w: tegoż, *Krwawiąca Europa*, Warszawa 2001; D. Wybranowski, *Patriotyzm i honor Serbów w starciu z „Realpolitik” Zachodu*, „Dyktat niepodległości i problem Kosowa w pierwszych latach XXI w.”, w: *Wartości a współczesne państwo*, L. Kacprzak, J. Knopek, D. Mierzejewski (red.), Piła 2009, s. 345-390; B. Delić, *Vojni aspekti NATO agresije na SFRJ*, w: *Kosovo i Metohija. Prošlost – sadašnjost – budućnost. Zbornik radova iz međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16-18. marta 2006 godine*, Beograd 2007, s. 323-334.

³ Terminem „Kosowianie” określa się niekiedy wszystkich mieszkańców Kosowa, bez względu na ich przynależność etniczną. Określenie „Kosowarzy” (alb. *Kosovarë*) oznacza wyłącznie kosowskich Albańczyków.

⁴ Zob.: B. Andersen, *Kosovo (Serbisk) eller Kosova (Albansk) har i 1999 flet en ganske sérlig statsretlig status*, na: <http://bjoerna.dk/kosovs/status.htm#FOOTNOTE%201>

⁵ Opinię tę H. N. Brailsford zawarł w publikacji: *Macedonia: its Races and their Future*, London 1906. W niniejszym szkicu przytacza się je za: T. Džuda [T. Judah], *Kosovo. Rat i osveta*, Beograd 2002, s. 36-37.

szości Kosowa natrafia w kwerendzie źródłowej na materiał złożony ze spuścizny niejednorodnej, wytworzonej w różnych językach, nie ujmującej wielu istotnych kwestii, wybrakowanej w skutek różnych okoliczności dziejowych. Wszystko to odpowiada za powstawanie całej gamy, nierzadko wręcz wykluczających się, interpretacji poszczególnych aspektów kosowskiego procesu dziejowego. Z kolei literatura przedmiotu, do której sięga zainteresowany Kosowem historyk, okazuje się zbiorem opracowań pozostawionych przez autorów reprezentujących różne nacje (głównie zaangażowane w konflikty o Kosowo) i stosujących odmienne metodologie. Wykładni całości kosowskich dziejów nie powstało dotychczas wiele⁶.

Niniejszy szkic jest jedynie zarysem historii Kosowa, w którym położono nacisk na kwestie polityczne i społeczne⁷, organizując narrację wokół momen-

⁶ Dwie stosunkowo najbardziej znane syntezy dziejów Kosowa, to cytowane wyżej opracowania Dimitrija Bogdanovicia i Noela Malcolma. Ze względu na dość bezkrytyczny na Zachodzie odbiór dzieła tego ostatniego, warto zapoznać się z jego gruntowną, wyważoną recenzją, napisaną przez chorwackiego historyka narodowości albańskiej: Z. Mirdita, *U povodu knjige Noela Malcolma „Kosovo. A Short History”*, „Časopis za suvremenu povijest”, 3/1999; a także, w dalszej kolejności, z publikacjami recenzyjnymi historyków serbskich, piętnujących książkę: B. Vučetić, *Nasilje nad istorijom: povodom knjige Noela Malcolma „Kosovo. Kratka istorija”*, London 1998, „Istorijski zapisi”, sh. 1-2/1998, s. 243-246 i *Response to Noel Malcolm's Book „Kosovo. A Short History”*, S. Terzić (ed.), Beograd 2000. Równie ostrej krytyki, co synteza dziejów Kosowa N. Malcolma w Serbii, doznała praca D. Bogdanovicia na gruncie albańskim: A. Hadri, *Pseudoshkenca e Bogdanoviqit në shërbim të nacionalizmit*, w: tegoż, *Marrëdhëniet shqiptare-jugosllave, Prishtinë 2003*. Oprócz ww. prac zob. m. in.: *Kosovo nekad i danas – Kosova dikur e sot*, M. Maletić (ured.), Beograd 1973; D. Bataković, *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*, Beograd-Valjevo-Srbije 1998; tenże, *Kosovo and Metohija: a Historical Survey*, w: R. Petrović, M. Blagojević, *The Migration of Serbs and Montenegrins from Kosovo and Metohija. Results of the Survey Conducted in 1985-1986*, Demographic Studies SANU, vol. III, M. Macura (ed.), Beograd 1992; tenże, *The Kosovo Chronicles*, Beograd 1992; R. Samardžić, S.M. Ćirković, O. Zirojević, R. Tričković, D.T. Bataković, V. Buretić, K. Čavoški, A. Jevtić, *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji*, Beograd 1989; P. Girgle, *Kosovo*, Praha 2006. Z prac nt. historii Albańczyków oraz opracowań poświęconych ich relacjom z Serbami, w których ujęto dzieje kosowskie: P. Bartl, *Albanen. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg 1995 (wykorzystany dalej przekład serbski: *Albanci. Od srednjeg veka do danas*, Beograd 2001); N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais. La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, Paris 2007; P. Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd 2000; M. Jagodić, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878-1912)*, Beograd 2009; P. Hradečný, L. Hladký, *Dějiny Albánie*, Praha 2008; J. Hauziński, J. Leśny, *Historia Albanii*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992; T. Czekalski, *Albania*, Warszawa 2003; D. Gibas-Krzak, *Serbsko-albański konflikt o Kosowo w XX wieku. Uwarunkowania – przebieg – konsekwencja*, Toruń 2008. Por. też: A.J. Timofiejew, *Istoki kosovskiej dramii*, Moskwa 1999; tenże, *Krest, kinzal i kniga. Staraja Srbija v politieke Belgrada. 1878-1912*, Moskwa 2007.

⁷ Z opracowań ukazujących społeczno-gospodarcze aspekty dziejów Kosowa zob. m. in.: Đ. Mikić, *Društvene i ekonomske prilike kosovskih Srba u XIX i početkom XX veka. Od čifetijstva do bankarstva*, Beograd 1988; Z. Shkodra, *La ville albanaise au cours de la renaissance nationale (1831-1912)*, Tirana 1988; S. Rizaj, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII. Administrimi, ekonomia, shoqëria dhe lëvizja popullore, Prishtinë 1982*; tenże, *Struktura stanovništva kosovskog vilajeta u drugoj polovini XIX stoleća*, „Vranjski glasnik”, 8/1972; B. Hrabak, *Poljoprivreda oblasti SAP Kosova u posljednjem periodu osmanlijske vlasti (1880-1912)*, „Vranjski glasnik”, XIX/1986; M. Sekulić, *Prilog istoriji agrarnih odnosa na Kosovu i Metohiji (1912-1915)*, „Kosovsko-metohijski zbornik” 2/1998; W. Szulc, *Przemiany gospodarcze i społeczne w Jugosławii w okresie międzywojennym 1918-1941*, Poznań 1980. Poznanie szerszego tła dla okresu osmańskiego, umożliwiają monumentalne: *Dzieje gospodarcze i społeczne imperium osmańskiego: 1300-1914*,

tów posiadających kluczowe znaczenie dla życia zamieszkujących tę krainę zbiorowości.

Rozważania warto rozpocząć od przywołania encyklopedycznych danych dotyczących Kosowa. Jest ono terytorium spornym, położonym w Europie Południowo-Wschodniej na Płw. Bałkańskim. Zajmuje obszar 10 887 km². Zamieszkiwane jest przez przeszło dwumilionową populację (wg danych z 2007 r. – 2 126 708)⁸. Dominującą pozycję wśród narodów zamieszkujących Kosowo zajmują Albańczycy (ok. 92% mieszkańców)⁹. Najważniejszą z mniejszości narodowych w Kosowie są Serbowie (ok. 5,3%). Przedstawiciele pozostałych nacji/grup etnicznych, m. in. takich, jak: Romowie (podzieleni na różne odłamy), Bošnjacy (Muzułmanie), Turcy, Czarnogórcy i Goranie, stanowią łącznie ok. 2,7% mieszkańców¹⁰.

Przyjmując porządek chronologiczny, pierwszym z zagadnień dziejowych, które należy przybliżyć, jest spór o charakter kosowskich pradziejów, o historyczny rozwój ziem wchodzących w skład dzisiejszego Kosowa przed pojawieniem się na jego temat wzmianek w źródłach pisanych, pozostawionych w wiekach średnich oraz na przełomie epok średniowiecznej i wczesnonowożytnej, kolejno przez Bizantyńczyków, Bułgarów, Serbów i Turków. Strony współcześnie spierające się

H. Inalcik, D. Quataert (red.), Kraków 2008. Ważne opracowania dotyczące kultury, wiążące się z problematyką kosowską (bez biografii twórców związanych z Kosowem), to m. in.: R. Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology, and Folk Culture*, New York 2001; tenże, *Zarys historii literatury albańskiej*, t. I-IV, Toruń 2004-2005; *Zadužbine Kosova. Spomenici i znamenja srpskog naroda*, Prizren-Beograd 1987; T. Vukanović, *Enciklopedija narodnog života, običaja i verovanja u Srba na Kosovu i Metohiji VI vek – početak XX veka*, Beograd 2001; tenże, *Srbi na Kosovu*, t. I-III, Vranje 1986; T. Czekalski, *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego w latach 1912-1993*, Kraków 1996; B. Zieliński, *Serbska powieść historyczna. Studia nad źródłami, ideami i kierunkami rozwoju*, Poznań 1998; G. Dejzings [Dujzings], *Religija i identitet na Kosovu*, Beograd 2003; M. Dąbrowska-Partyka, *Kosowo, Piemont, Jugosławia. O niebezpieczeństwie projektowania historii*, w: *Wielkie mity narodowe Słowian. Materiały do dyskusji panelowej towarzyszącej konferencji „Język, literatura i kultura Słowian – dawniej i dziś III”*, Poznań 23-26 IX 1999, A. Gawarecka, A. Naumow i B. Zieliński (red.), Poznań 1999; M. Domi, *Alfabeti i gjuhës shqipe dhe Kongresi i Manastirit*, Tiranë 1972; S. Villari, *La consuetudini giuridiche dell'Albania (Il Kanun di Lek Dukagjin)*, Roma 1940; S. Pupovci, *Gradanskopravni odnosi u zakoniku Leke Dukadina*, Priština 1968; M. Popović, *Vidovdan i časni krst*, Beograd 1998; J. Rapacka, *Z dziejów mitu kosowskiego (Od Miłosa Obilicia do Gavriła Principa)*, w: *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*, Warszawa 1995; *Kosovo: The Legacy of a Medieval Battle*, W. S. Vucinich, T. A. Emmert (eds.), Mimeoapolis 1991; *Od mita do folka*, ured. D. Srejić, Kragujevac 1997; J. Redep, *Priča o boju kosovskom*, Zrenjanin 1976; P. Imami, *Srbi i Albanci...* Informacje o kulturze i obyczajach ludności albańskiej (również z Kosowa), zwarte są też m. in. w: M. Czermiński, *Albania*, Kraków 1893 oraz J. Grzegorzewski, *Albania i Albańczycy*, Lwów 1910. Interesująco nt. stereotypowego postrzegania Albańczyków przez Serbów i przybyszy spoza Bałkanów (głównie z Europy Zachodniej): B. Jezernik, *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*, Kraków 2008 (por. zwłaszcza s. 79-85).

⁸ Zob.: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>

⁹ Dane urzędowe ogłoszone przez *Enti i Statistikës së Kosovës* (Kosowski Urząd Statystyczny) za 2007 r.; zob.: <http://www.ks.gov.net/ESK/esk/index.htm>

¹⁰ Tamże. O podziałach wśród kosowskich Romów: A. Balcer, *Polityczna aktywność ludności pochodzenia romskiego w Kosowie: między serbskim i albańskim nacjonalizmem (1991-2002)*, zob.: <http://www.osw.waw.pl/seminarium/0205a.htm>

o Kosowo i żądające dlań diametralnie różnych rozwiązań prawnomiędzynarodowych, a więc Albańczycy i Serbowie, przelicytowują się w kwestii historycznych praw do Kosowa, w sporze o to, kto zasiedlał wcześniej nizinne, urodzajne kosowskie pola oraz sąsiedni płaskowyż, który z czasem w języku serbskim uzyskał nazwę Metochia¹¹. Możliwość stwierdzenia owego starszeństwa zdaje się czasem być postrzegana przez Albańczyków i Serbów nie tylko jako kluczowe uzasadnienie wysuwanych pretensji terytorialnych, ale wręcz jako niemalże bezwzględny warunek pełnoprawnego dysponowania własną godnością narodową.

W sporze tym na lepszej pozycji zdają się stać Albańczycy. Mimo iż do chwili obecnej wysuwa się różne teorie albańskiej etnogenezy (główne to: ilirska, ilirsko-dardańska lub trako-dardańska¹², tracka, trako-ilirska, dako-mezyjska, trako-dacka), większość uczonych albańskich i zachodnich uznaje za najpoważniejszą teorię ilirskiego rodowodu Albańczyków, bazującą na ustaleniach Georga Stadtmüllera z połowy XX w.¹³ Uznanie Albańczyków za potomków Ilirów sytuuje ich w roli bałkańskich autochtonów, zaś wykreślenie na Bałkanach granic imponującego zasięgu osadnictwa ilirskiego (względnie ilirskiego i dardańskiego), stanowi asumpt do lansowania w albańskich środowiskach nacjonalistycznych (także tych z Kosowa) poglądu, głoszącego prawo Albańczyków do osiągnięcia dominacji nad sąsiadami i scalania w jeden organizm polityczno-administracyjny ogółu „ziem poilirskich”¹⁴. Naturalnie opinii serbskiej (jak i części czarnogórskiej oraz mace-

¹¹ Nazwa „Metochia” ma grecko-cerkiewną etymologię, zob.: S. Borowski, *Materiały do ćwiczeń seminaryjnych z historii prawodawstw słowiańskich: I. Statuty Cara Stefana Duszana z lat 1349 i 1354*, Warszawa 1934, s. 73. W średniowieczu Serbowie używali niekiedy zamiennie do nazwy *Metohija* także określenia *Hvosno* (*Hvostno*). Na różnych etapach jugosłowiańskich dziejów Kosowa, politycy i uczeni, szczególnie serbscy, często podkreślali, iż okręg kosowski wchodzący w granice Serbii (okresowo jako region autonomiczny) składa się dwóch krain geograficznych Kosowa i Metochii, w związku z czym błędne jest nazywanie całego okręgu/regionu autonomicznego wyłącznie określeniem „Kosowo”. W socjalistycznej Jugosławii do Kosowa, jako jednostki administracyjnej, przypisano urzędową nazwę Kosowo i Metochia (serb. *Kosovo i Metohija*, często skracane do *Kosmet*), stąd częste, nawet po rozpadzie Jugosławii, stosowanie przez Serbów w odniesieniu do współczesnego Kosowa określeń: Kosowo i Metochia, Kosmet.

¹² Niektórzy badacze, szczególnie albańscy, co bardzo odpowiada przekonaniom wyrobionym już u większości Albańczyków, a także albańskim celom politycznym (szczególnie celom Prisztiny) uważają Dardanów za Ilirów. Starożytni Dardanowie zamieszkiwali m. in. obszar dzisiejszego Kosowa. W ostatnich kilku latach w kosowskim dyskursie politycznym pojawiały się głosy niektórych osób i reprezentowanych przez nie środowisk niepodległościowych, w których domagano się, by po ogłoszeniu suwerenności Kosowa zmienić nazwę kraju na Dardania. O ilirskości Dardanów i ich obecności w okresie antycznym na obszarze dzisiejszego Kosowa autorytarnie wypowiedziano się też u schyłku minionego wieku w Tiranie w oficjalnym stanowisku Albańskiej Akademii Nauk (ASS): *Platformë për zgjidhjen e çështjes kombëtare shqiptare*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë 1998, s. 19. Nt. Dardanów i Dardanii zob. m. in.: E. Shukriu, *Shieti i Dardanisë*, Kosova, 22/23, 2000/2001, Prishtina 2003, s. 9-34.

¹³ G. Stadtmüller, *Forschungen zur Albanischen Frühgeschichte*, Wiesbaden 1966 (pierwsze wydanie książki: Budapest 1942). Istotne dla ilirskiej teorii pochodzenia Albańczyków pozostają także prace takich m. in. badaczy (językoznawców), jak: F. Miklosich, G. Meyer, P. Kretschmer i W. Cimochoowski.

¹⁴ W. Szczepański, *Niektóre kontrowersje związane z pochodzeniem Albańczyków, ich kolebką terytorialną oraz etnonimem*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa”, R. 2005, z. 26, s. 84-85.

dońskiej) koncept tego rodzaju, nawiązujący do poglądów z drugiej połowy XIX i pierwszej XX w., jawi się jako jedno z wcieleń idei wielkoalbańskiej¹⁵. U Serbów ewidentnie przyjmuje on też funkcję „dyżurnego straszaka propagandowego”. O ile takie stanowisko serbskie może w pewnym stopniu razić, o tyle za racjonalne uznać można zastrzeżenia Serbów (ale także części badaczy spoza Bałkanów) co do wykorzystywania przez współczesnych Albańczyków zagadnienia ilirskich korzeni jako istotnego elementu oficjalnej doktryny narodowej, organizującej w dodatku albańskie życie naukowe¹⁶. Jako uzasadnione jawi się również wskazywanie na problem instrumentalizacji teorii albańskiej etnogenezy i jej przekształcania (począwszy od ostatniej ćwierci XIX w.) w albański mit narodowy¹⁷. Podobnie oceniać można krytyczne (znów przeważnie serbskie) uwagi, zgłaszane odnośnie do rozciągłości terminu „Ilirowie” i traktowania go jako synonimu określenia „Albańczycy”¹⁸. Wszakże mianem Ilirów określane były w poszczególnych momentach dziejowych różne formacje plemiennie-terytorialne¹⁹, a uznawanie ich za protoplastów Albańczyków bazuje wyłącznie na językowej, a i to niezwykle wątej, podstawie źródłowej²⁰.

Zgodnie z niealbańskim punktem widzenia, obraz rozległej połaci ziem Płw. Bałkańskiego, zamieszkiwanej dziś przez Albańczyków jakoby w rezultacie zachowania ilirsko-albańskiej ciągłości bytowania na tym obszarze, jedynie okresowo narażanym na napływ obcego osadnictwa i wypieranego później przez albańską „rekonkwistę”, nie jest już taki prosty. Nawet abstrahując od zasadności, czy też bezzasadności uznawania się przez Albańczyków za potomków starożytnych ludów bałkańskich (najczęściej i najchętniej Ilirów), akcentuje się w nim fundamentalne znaczenie dla zmian charakteru etnicznego centralnych Bałkanów wielu fal migracji, dokonujących się tam w średniowieczu oraz w epoce nowożytnej.

¹⁵ Serbski punkt widzenia na tę ideę wyrażają dobrze prace czarnogórskiego historyka Đorđe Borozana. Zob.: Đ. Borozan, *Velika Albanija: porijeklo, ideja, praksa*, Beograd 1995; tenże, *Zapadna Makedonija, Kosovo i Metohija u konceptima teritorijalne i etničke Albanije*, „Vojno delo”, br. 3/1998, s. 47-58; tenże, *Velikoalbansko pitanje*, w: *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878-2000*, ured. N. B. Popović, Beograd 2001, s. 1-36.

¹⁶ Por. cyt. wyżej dokument: *Platformë për zgjidhjen...*

¹⁷ W. Szczepański, *Niektóre kontrowersje...*, s. 83-85; A. Balcer, *Rola religii w konflikcie albańsko-macedońskim*, w: *Wokół Macedonii: siła kultury – kultura siły*, B. Zieliński (red.), Poznań 2002, s. 44.

¹⁸ Rozróżnienie między Ilirami i Albańczykami zatarte zostało po raz pierwszy w bizantyjskim przekazie Georgiosa Pachymera z XIII w. (dziewiętnastowieczna edycja bońska: G. Pachymeres, *De Michaele et Andronico Paleologis*, Bonnae 1835). Nazwano w nim średniowieczny lud archaizującą nazwą, odnoszącą się nie do obszaru *Arbanonu*, lecz do terytorium wielkiej *Ilirii*. Zob. też: W. Swoboda, *Informacje „Descriptio Europae Orientalis” na tle innych przekazów średniowiecznych o Albańczykach*, „Balkanica Posnaniensia. Acta et studia”, IX/X/1999, s. 93-94.

¹⁹ Por. uwagi na ten temat (z przywołaniem wkładu w wyjaśnianie tej kwestii polskich starożytników i mediewistów, a także badacza chorwackiego Milana Šufflaya i jugosłowiańskiej uczonej Fanuli Papazoglu) w: W. Szczepański, *Niektóre kontrowersje...*, s. 85-86. Por. również: K. Pawłowski, *Kosowo. Konflikt...*, s. 33-36.

²⁰ J. Mindak, I. Sawicka, *Zarys gramatyki języka albańskiego*, Warszawa 1993, s. 8.

W obrazie tym najistotniejsze jest najpierw zalanie Bałkanów (poza enklawami) przez osadników słowiańskich w wiekach VI-VIII/IX²¹ i sławizacja podbiwanej ludności, tudzież wyparcie nie-Słowian (autochtonów i migrujących po Bałkanach Vlachów/Arumunów) z nizin ku góróm. Następnie istotne znaczenie posiadało stopniowe napływanie na słowiańskie już obszary, takie jak Metochia, Kosowo i północno-zachodnia część nadwardarskiej Macedonii, grupy nie-Słowian (domniemych potomków Ilirów), której udało się przetrwać na trudno dostępnym obszarze współczesnej Albanii, oddzielonej od wymienionych krain stromymi grzbietami gór. Znajdowało się tam terytorium – jedna z niesłowiańskich, (po)ilirskich enklaw, określane w źródłach pisanych z XI w. mianem *Arbanonu* tudzież *Albanonu* (ziemia ludu *Albanoi*), stanowiące prawdopodobnie albańską kolebkę²². Przedzieranie się przez góry ku centralnobałkańskim, żyznym ziemiom Metochii i Kosowa niesłowiańskiej ludność *Arbanonu*, to jest przodków dzisiejszych Albańczyków, odbywało się zasadniczo między XIV a XIX w., ze szczególnym nasileniem na przełomie średniowiecza i ery wczesnonowożytnej oraz na przełomie stuleci XVII i XVIII (po tzw. „wielkim odwróceniu” Serbów z Kosowa, następującym na skutek poniesionej na Bałkanach porażki wojsk austriackich walczących z Turcją²³).

Okres zamknięty datami od 850 r. do lat 1014-1018, to czas, wzmiankowanego już, bułgarskiego, a następnie tzw. bułgarno-macedońskiego, panowania nad Kosowem i sąsiadującą z nim częścią ziem macedońskich²⁴.

W ostatnich latach panowania w Konstantynopolu cesarza Bazylego II (976-1025) Kosowo przeszło w ręce Bizantyńczyków. Pozostawało w nich do ostatniego

²¹ Proces kształtowania się na Bałkanach Słowiańszczyzny Południowej, zainaugurowany został w VI-VII w.: Z. Hilczer-Kurnatowska, *Słowianie Południowi: geografia, osadnictwo, podziały terytorialne*, [w:] *Słownik kultury dawnych Słowian*, L. Leciejewicz (red.), Warszawa 1990, s. 491-505; B. Guizelev, *Albanci v iztočnite Balkani*, Sofija 2004, s. 12-13; M. Čorović-Ljubinković, *Les Slaves de centrbalkanique du VIe au IXe siècle*, „Balcanoslavica” no. 1/1972, s. 43-58; P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l’époque romaine jusque’au VIIIe siècle*, „Revue Historique” no. 211/1954, s. 254-270; *Historija naroda Jugoslavije*, t. I, B. Grafenauer, D. Perović, J. Šidak (uża redakcija), Zagreb 1953, s. 245-254.

²² W. Szczepański, *Niektóre kontrowersje...*, s. 87-89; tenże, *Serbowie a Albańczycy...*, s. 30-31.

²³ Serb. *velika seoba Srba*. Na jej temat istnieje bogata literatura. Por. m. in.: I. Ruvarac, *Odlomci o grofui Dorđu Brankoviću i Arseniju Crnojeviću patrijarhu. Štiri izleta o tako zvanaj velikoj seobi srpskog naroda*, Beograd 1896; V. Stojančević, *Presek kroz istoriju srpskih seoba od XIV do početka XVIII veka*, w: tegoż, *Iz srpske nacionalne prošlosti (istorija i kultura)*, Beograd 1998, s. 9-27; S. Pulaha, *L’autochtoneite des albanais en Kosove et le pretendu exode des Serbes a la fin du XVII siècle*, Tirana 1985; S. Čakić, *Velika seoba Srba 1689/1690 i patrijarh Arsenije III Čarnojević*, Novi Sad 1982; S. Gavrilović, *Deportacije, raseljavanja i seobe Srba u vreme otomanske vlasti od XV do početka XIX veka*, w: *Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek)*, *Međunarodni naučni skup 11-13. decembar 1996*, S. Terzić (ured.), Beograd 1997, s. 231-244; G. Stanojević, *Srbija u vreme Bečkog rata 1683-1699*, Beograd 1976; A. Ivić, *Doseljavanje Srba u Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju. Povodom dvestopedesetogodišnjice seobe pod Arsenijem III Čarnojevićem (1690-1940)*, *Latopis Matice srpske*, br. 354, 1940, s. 185-190; D. Bogdanović, *Knjiga...*, s. 91-104; H. Kalesi [Kaleshi], *O seobama Srba sa Kosova krajem XVII. i početkom XVIII. veka, etničkim promenama i nekim drugim pitanjima iz istorije Kosova*, *Obeležja*, br. 4, s. 194-196.

²⁴ Por. przypis 1.

dziesięciolecia XII w. W tym czasie opiekę nad katolicką populacją Kosowa sprawowało biskupstwo Skopia-Prizrenu, wskazywane w źródłach kościelnych do XII wieku włącznie²⁵.

Ekspansja terytorialna pobliskiej serbskiej Raszki, dokonująca się od przełomu wieków XII i XIII, doprowadziła do włączenia praktycznie całego centrum Bałkanów w serbski organizm państwowy oraz do rozciągnięcia i utwierdzenia na nim przez dynastię Nemanjiciów serbskiej organizacji cerkiewnej. Założone w XIII w. przez św. Sawę w Metochii arcybiskupstwo pećskie (serb. Peć, alb. Pejë), w 1346 r. podniesione zostało do rangi patriarchatu i stało się miejscem odbywania soborów kościelno-państwowych. Wcześniej główne serbskie biskupstwa znajdowały się w: Rasie, Prizrenie i Lipljanie (do 1219 r. pod jurysdykcją ochrydzką), następnie zaś w Žiży, gdzie w 1221 r. odbył się historyczny *spasovdanski* sobór państwowo-cerkiewny, zwieńczony wyniesieniem na serbski tron Stefana (Pierwoukoronowanego)²⁶. Już w trakcie panowania Milutina (1282-1321), Kosowo i Metochia (a z czasem również okolice Skopia) przyjęły rolę centrum ziem serbskich. Okres największego splendoru średniowiecznej monarchii Nemanjiciów związany był z panowaniem króla, a następnie cara Stefana Duszana (1331-1355). Bez wątplenia Kosowo przeżywało wówczas swój „złoty wiek”, którego rzekomo – jak twierdził choćby cytowany wyżej N. Brailsford – w swych dziejach było pozbawione. Pod panowaniem Stefana Duszana, Kosowo uzyskało szczególne znaczenie strategiczne, związane z centralnym położeniem w strukturze terytorialnej podporządkowanej carowi, będącemu niekwestionowanym bałkańskim hegemonem. Stało się ono również centrum religijno-kulturowym (liczne monasteria), promieniującym na sąsiednie prowincje ówczesnej, wielkiej Serbii.

To właśnie dzięki procesom historycznym, które w okresie późnośredniowiecznym zaszły na obszarze Kosowa i Metochii, w wiekach XIX oraz XX, gdy w Europie Południowo-Wschodniej i Środkowej kształtowały się nowoczesne tożsamości narodowe i wykreślane były nowe granice międzypaństwowe, terytorium Kosowa i Metochii zaistnieć mogło w świadomości Europejczyków, mimo swych skomplikowanych dziejów, przede wszystkim jako region serbski. Utworzenie przez średniowieczną Serbię silnego państwa, które z powodzeniem mogło poszerzać swoje terytorium, opanowując m. in. ziemie poilirskie/podardańskie uznać można za jedno z dwóch (obok bitwy na Kosowym Polu) najdonioślejszych wydarzeń dziejowych, do których doszło w tej części Bałkanów. Fakty te, potwierdzone i scharakteryzowane w licznych przekazach źródłowych, kontrastują mocno z wcześniejszymi, również ważkimi, wydarzeniami, których rekonstrukcja wydaje się być nierealna z racji niedostatku świadectw historycznych. O wiele łatwiej więc dostrzec można serbską przeszłość Kosowa, niż zilustrować różne aspekty jego dawniejszej przeszłości (pra)albańskiej²⁷.

²⁵ Z. Mirdita, *Krishtenizmi ndër shqiptarë*, Prizren-Zagreb 1998, s. 145-149, 167-169; G. Gaspar, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća*, Ferizaj-Zagreb 1986, s. 111-116.

²⁶ V. R. Popović, *Srpska crkva u istoriji*, Beograd 2002, s. 15-36.

²⁷ W. Szczepański, *Niektóre kontrowersje...*, s. 93.

Obrosła w legendy bitwa kosowska (15 VI 1389), w której Serbowie pod wodzą cara Łazarza Hrebeljanowicia dzielnie stawiali opór napierającej na tę część Europy osmańskiej nawale, przyjmując w związku z tym doświadczeniem historycznym w swojej własnej świadomości znamię „narodu wybranego”, powołanego do składania w ofierze swojej egzystencji, po to, by w ostatecznym rozrachunku święcić zemstę i tryumf wieczny, stanowiła prawdziwy przełom w dziejach Kosowa. Po pierwsze, naznaczyła ona trwale tożsamość narodową i kulturę społeczności zamieszkującej tę krainę. Zwłaszcza Serbów. Fenomenem mitu bitwy kosowskiej, o którym traktują setki, jeśli nie tysiące, publikacji naukowych i popularnonaukowych, jest wszakże to, iż inkarnuje się on nieustannie w serbskiej literaturze pięknej i myśli politycznej²⁸. Sama zaś bitwa, choć militarnie nierozstrzygnięta, stanowiła początek końca serbskiej państwowości, a tym samym panowania Serbów nad Kosowem, Metochią, regionem Raszki, a także północno-zachodnimi częściami ziem macedońskich. Panowanie to przywrócono dopiero w 1912 r. w efekcie I wojny bałkańskiej, w której koalicja narodów bałkańskich zdołała zadać cios ciemiężącemu je od kilkuset lat Imperium Osmańskiemu. Przez cały okres od 1389 do 1912 r. jedyną formę państwowej obecności Serbii na tak znaczącym dla serbskich dziejów terytorium kosowskim, stanowiło, funkcjonujące przez mniej więcej półwiecze po bitwie kosowskiej, lenno tureckie – Despotowina Serbska, którym zarządzał Đurađ (Jerzy) Branković.

Następujący na przełomie epok średniowiecznej i nowożytnej upadek serbskiego władztwa nad Kosowem oznaczał zaprowadzenie na tym terytorium, podobnie jak i na innych obszarach wchłoniętych przez Imperium Osmańskie, nowego, obcego dotychczas w Europie ładu w zakresie administracji, prawa oraz kultury społeczno-politycznej, tak w wymiarze życia codziennego podbitych społeczności bałkańskich, jak i w przestrzeni, którą określamy mianem „kultury wysokiej”.

Dzieje Kosowa pod panowaniem tureckim są historią kolejno: 1) do połowy XIX w. – sandżaków centralnej części ejaletu rumelijskiego (bez północno-wschodnich krańców Kosowa, podporządkowanych ejaletowi bośniackiemu), 2) w okresie 1845-1877 – wilajetu prizreńskiego i wreszcie 3) w okresie od 1877 do 1912 r. – wilajetu kosowskiego (wykraczającego znacznie swoimi granicami poza regiony Kosowa i Metochii)²⁹. W najdłuższym z wyodrębnionych tu okresów, a więc wówczas, gdy terytorium kosowskie stanowiło część niezwykle rozległego ejaletu Rumelii, ziemie obecnego Kosowa „nie tworzyły odrębnej całości administracyjnej, jednak tworzeniu się powiązań regionalnych sprzyjała tendencja do funkcjonowania przez pokolenia sandżaków łączących ziemie Płaskowyzu Duka-

²⁸ Zob. więcej uwag na ten temat m. in. w: J. Rapacka, *Z dziejów mitu kosowskiego...*, s. 113-124; B. Zieliński, *Serbska powieść historyczna. Studia...*, s. 151-172; V. Đurić, *Kosovski boj u srpskoj književnosti*, Beograd 1990; W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy...*, s. 271-275.

²⁹ Uprzednio nazwa „Kosowo” używana była w węższym znaczeniu i jedynie epizodycznie – bezpośrednio po bitwie na Kosowym Polu, a także we wczesnym okresie panowania osmańskiego (*kadilik kosowski*, funkcjonujący w ok. m. Kosove Polje i Prisztiny).

gijni z ziemiami północnej Albanii, okolic Prizrenu z północną Macedonią oraz środkowego Kosowa³⁰.

Z nastaniem panowania tureckiego historia Kosowa przeszła w lepiej zilustrowane przez źródła historyczne, burzliwe albańsko-serbsko-tureckie dzieje nowożytne. Od początku epoki nowożytnej aż do początku bieżącego stulecia Kosowem targały ostre konflikty międzyetniczne. Nawet pobieżne prześledzenie kilkusetletniego, nowożytnego etapu historii Kosowa, w którym zaakcentować należy znaczenie XIX stulecia oraz przełomu wieków XIX i XX, a także historię najnowszą (1912-2008) – zawierać musi w sobie próbę udzielenia odpowiedzi na zasadnicze pytanie: w jaki sposób na terytorium kosowskim znalazły się masy albańskie i jak w warunkach panowania tureckiego mogło dojść w Kosowie do sukcesywnego zdobywania przez żywioł albański przewagi demograficznej nad Serbami i innymi nie-Albańczykami?

W państwie Nemanjiciów, obejmującym w szczytowym momencie swojej ekspansji (XIV w.) nie tylko terytoria etnicznie serbskie, ale również ziemie albańskie i część ziem greckich, dochodziło do znaczących ruchów ludności. Z ethnohistorycznego terytorium albańskiego, a więc z obszaru Arbanonu, którego rdzeń stanowi region Mati, a także z reszty terytorium sytuującego się między wybrzeżem Adriatyku a Czarnym Drinem na wschodzie i między łańcuchem gór Prokletje na północy a rzeką Vjosë na południu, a więc z tej części Bałkanów Zachodnich, w której w końcówce średniowiecza dominował żywioł albański, do wewnątrz państwa Nemanjiciów (szczególnie zaś na obszar Metochii i Kosowa) w poszukiwaniu lepszych warunków egzystencji przemieszczały się chętnie liczne grupy ludności albańskiej oraz arumuńskiej (Vlasi). Parając się głównie pasterstwem i handlem nawiązywali oni obustronnie korzystne relacje ze Słowianami Południowymi – przede wszystkim Serbami³¹. Ludność albańska wchodząc w związki z obcym etnicznie otoczeniem nie zatraciła odrębności obyczajowej, a także językowej (mimo wzbogacania języka licznymi sławizmami³², romanizmami czy greyczmami). W państwie cara Stefana Duszana rozwijał się albański handel³³.

³⁰ A. Balcer, *Rola Kosowa jako centrum aktywności politycznej albańskiego ruchu narodowego i proces budowy odrębnej kosowskiej tożsamości państwowej*, w: *Albanistyka polska*, I. Sawicka (red.), Toruń 2007, s. 133.

³¹ Postrzegający te kwestie inaczej historyk albański G. Berisha, uważa, iż w państwie Nemanjiciów, po przyjęciu *Statutów* Stefana Duszana, w których serbski, prawosławny car-prawodawca artykułował kwestię „czystości chrześcijaństwa”, na albańskich chrześcijan, związanych w większości z obrządkiem łacińskim, spadły „antyheretyckie” represje serbskiej władzy, dążącej jakoby wówczas do siłowego „nawrócenia” Albańczyków na prawosławie i do ich sławizacji – G. Berisha, *Diskriminimi dhe konvertimi i shqiptarëve në Kosovë gjatë sundimit Nemanjid*, *Kosova*, 22/23, 2000/2001, s. 56-57, 59-63. Na ten temat zob. również: M. Krasniqi, *The Role of the Serbian Orthodox Church in Anti-Albanian Policies in Kosova*, w: *The Kosova Issue – A Historic and Current Problem*, J. Bajraktari (ed.), Tirana 1996, s. 75n.

³² Zob. M. D. Luković, *Kryzys kosowski oczyma Serbów. Bezpośrednie przyczyny, korzenie historyczne, przebieg i konsekwencje*, Belgrad 2000, s. 61-62.

³³ Przez część XIII w. oraz XIV w. Albańczycy uczestniczyli m. in. w targach organizowanych (na mocy specjalnych przywilejów monarszych) przez niektóre serbskie monasteria prawosławne na ziemiach macedońskich (np. monaster Gorga): *Historija naroda Jugoslavije*, t. I..., s. 428.

Wielcy feudałowie albańscy uczestniczyli w nemanjiciowskim aparacie władzy, wiążąc się niekiedy małżeństwami z możnymi rodami niealbańskimi³⁴.

Na podstawie czternastowiecznych dokumentów fundacyjnych Monasteru Dečanskiego, Monasteru Banjska oraz Monasteru Świętych Archaniołów, wybudowanych przez Nemanjiciów w Metochii i Kosowie, ocenia się, że całkowita liczba osad albańskich w tych regionach nie była w tym czasie zbyt wielka – nie przekraczała bowiem w pierwszej połowie XIV w. 2%³⁵. Napływ niewielkiej liczby Albańczyków do Metochii i Kosowa na przełomie XIV i XV w., mający swoje przyczyny ekonomiczne, choć sprowokowany bezpośrednio czynnikami polityczno-ekonomicznymi (dotkliwością osmańskiej penetracji ziem albańskich oraz rozgrywającą się na nich rywalizacją rodów Bałšićiów i Topiów³⁶), nie wywarł wpływu na zmianę sytuacji etnicznej ziem serbskich. Podobnie nie doprowadziła do tego podjęta w 1444 r. próba przemarszu przez terytorium Despotowiny Serbskiej chrześcijańskich wojsk albańskich pod wodzą Jerzego Kastrioty Skanderbega (Gjergj Kastrioti Skënderbeu), usiłujących wesprzeć walczące z Turcją siły polsko-węgierskie³⁷. Udowodnił to turecki spis ludności (*defter*), przeprowadzony w 1455 r. w Kosowie i części Metochii, wchodzących już wówczas (jako składający się z kilku sandżaków wilajet Vlk³⁸) w skład państwa osmańskiego. Wśród mieszkańców tej osmańskiej jednostki administracyjno-terytorialnej, według danych ze wspomnianego spisu, było ok. 1-2% Albańczyków (*Arbanasów*)³⁹.

Proces napływu Albańczyków na ziemie Kosowa i Metochii, włączone od połowy XV w. bezpośrednio do Imperium Osmańskiego, nabrał większej dynamiki i osiągnął znacznie większą skalę po roku 1690. Następujących od tego momentu kilku faz migracji albańskich nie należy pojmować jednak jako zaplanowanych i koordynowanych przez jakieś ówczesne centra polityczne przemieszczeń ludności. Albańczycy, zorganizowani w strukturach plemiennie-rodowych, ośrodkami takowymi po prostu nie dysponowali. Tureckie władze również nie inicjowały albań-

³⁴ M. Brusin, *Rasprava o Kosovu. Zašto gubimo Kosovo?*, Novi Sad 2004, s. 10-12.

³⁵ D. Bataković, *The Kosovo Chronicles...*, s. 38.

³⁶ S. Gopčević, *Geschichte von Montenegro und Albanien*, Gotha 1914, s. 49-67.

³⁷ Przemarsz wojsk Skanderbega przez Despotowinę Serbską w celu wsparcia sił Władysława Jagiellończyka i Jánosa Hunyadiiego ciągnących pod Warnę, udaremnił wcześniejszy sojusznik koalicji antytureckiej despota Đurad Branković, przestrzegający separatystycznego porozumienia z Turcją (zawartego w połowie sierpnia 1444 r.).

³⁸ Wilajet Vlk znany jest również w historiografii serbskiej jako *oblast Brankovicia*: S. Đaković, *Sukobi na Kosovu*, Beograd 1984, s. 16, 18.

³⁹ H. Hadžibegić, A. Handžić, E. Kovačević, *Oblast Brankovicia. Opširni katastarski popis iz 1455. godine*, w: Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, t. III, seria II – *defteri*, knj. 2, sv. 1-2; D. Bataković, *The Kosovo...*, s. 41. *Defter-i Vilayet-i Vlk* objął całą społeczność miejską oraz ludność 646 wsi, w sumie zatem, jak się szacuje, ok. 75 tys. ludzi. Historyk albański H. Kaleshi, badający tureckie katastry, stwierdził jednak, że Albańczycy w momencie opanowania przez Turcję Kosowa stanowili ok. 4-5% jego ludności (podaje za: M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro...*, s. 249). Ustalenia H. Kaleshiego weszły do historiografii zachodnioeuropejskiej.

skich migracji. Można jednak sądzić, iż przyjmowały one jako korzystne migracje albańskich muzułmanów. Umocnienie się albańskiego elementu muzułmańskiego kosztem chrześcijan w strategicznej przestrzeni centralnobalkańskiej przyczyniało się bowiem do pogłębienia tureckiej kontroli nad tym obszarem. Jak większość zmian o charakterze etnicznym dokonujących się na Bałkanach, tak i intensyfikację migracji albańskich na przełomie XVII i XVIII w. poprzedziły i umożliwiły (a niekiedy wręcz stymulowały) określone okoliczności polityczne. W 1683 r. pod Wiedniem zahamowana została ekspansja Turcji w Europie, co wywołało entuzjazm w południowo-wschodniej części kontynentu. Do spontanicznie wywołowanych gdzieś tam akcji antytureckich włączyły się w 1689 r. wojska austriackie i weneckie. Austriacy wkroczyli na ziemie serbskie i pokonując tureckie obsady poszczególnych miast i warowni (m. in. Belgradu) wypierali Turków na południe, dochodząc aż do Kosowa. Dopiero tam zatrzymała ich kontrofensywa Imperium Osmańskiego. Po zaciętych walkach wojska austriackie poniosły porażkę pod Kačanikiem w styczniu 1690 r., czego skutkiem był w tym samym roku *exodus* ok. 195 tys. prawosławnych mieszkańców Kosowa i Metochii (tzw. *velika seoba Srba*), znajdujących się pod duchowym przywództwem patriarchy Arsenije III Crnojevicia (Ćarnojevicia). W *exodusie* kosowskich Serbów uczestniczyła również część albańskich katolików, skupiona wokół arcybiskupa Skopia Pjetëra Bogdaniego⁴⁰. Na opuszczone terytoria, napłynęły masy ludności z ziem albańskich popychane do migracji przez panujące tam ciężkie warunki naturalne.

Obecność turecka na Bałkanach pociągnęła za sobą islamizację ludności bałkańskiej – zwłaszcza Albańczyków⁴¹. Napływający na ziemie serbskie pod koniec XVII w. Albańczycy byli więc głównie muzułmanami. Stosunkowo wielu z nich zislamizowało się dogłębnie, choć liczne były także przypadki kryptochrześcijaństwa⁴². Islamizacja z jednej strony pomagała Albańczykom osiągać różne korzyści w realiach islamskiej Turcji, a nawet – bronić własnej tożsamości, z drugiej zaś

⁴⁰ Byli to głównie ci Albańczycy, którzy wraz z Serbami walczyli do 1690 r. z Turkami po stronie Austriaków, Wenejcjan i Czarnogórców. Zob.: N. Malcolm, *Kosovo...*, s. 140-148; P. Imami, *Srbi i Albanci...*, s. 63, 67, M. Brusin, *Rasprava o Kosovu...*, s. 20; B. Hrabak, *Haramije, odmetnici i ustanci u starim raškim oblastima od 1450-1700*, „Novopazarski zbornik” 3/1979, s. 3-12.

⁴¹ Zob.: S. Pollo, *Les contradictions dans la formation de la conscience nationale*, „Studia Albanica” 2/1986, s. 30. Szerzej na temat islamizacji Albańczyków: M. Tërnavë, *Përphja e islamizimit në territorin e sotëm të Kosovës deri në fund të shekullit XVI (l'expansion de l'islamisme dans le territoire actuel de Kosova jusqu'à la fin du XVIe siècle)*, „Gjurmime albanologjike” IX/1979, s. 45-69; S. Rizaj, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII*. .... Prishtinë 1982; tenże: *Islamizimi i popullit shqiptar*, w: *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët – Përmbledhje studimesh*, Shkodër 1997, s. 131-151; G. Stadtmüller, *Die Islamisierung bei den Albanern, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 3/1955, s. 311-327; M. Jevtić, *Islam i nacionalizam na primeru Albanaca*, w: *Islam, Balkan i ...*, s. 575-576 i n.

⁴² Zob.: P. Bartl, *Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien*, *Gräzer und Münchener Balkanologische Studien*, J. 1967, s. 117-127; S. Skendi, *Crypto-Christianity in the Balkans Area*, „Slavic Review” 2/1967, s. 227-246.

– oddalała ich od ścieżki rozwoju kulturalno-społecznego i gospodarczego, którą kroczyły europejskie społeczeństwa chrześcijańskie⁴³.

Intensywne przenikanie Albańczyków na tereny, z których u schyłku XVII w. odpływać zaczęli Serbowie, trwało mniej więcej przez kolejne dwa stulecia. W historiografii, jako o najważniejszych, mówi się jednak o trzech głównych albańskich falach migracyjnych z przełomu XVII i XVIII w.: *szkumbijskiej*, *malisorskiej* i *dukadzińskiej*⁴⁴.

Masy ludności z ziem środkowoalbańskich (znad rzeki Shkumbini) od początku XVIII w. osiedlały się zarówno na obszarze Kosowa, jak i na południowy wschód od gór Šar, zajmując terytorium między Tetovem a Skopiem (oraz pas ziemi między tymi ośrodkami a Gostivarem i Kičevem). Z zajmowanych ziem nowo osiedlające się grupy określane mianem uczestników *szkumbijskiej fali migracyjnej*, wypierały prawosławną ludność słowiańską, jak i większą część albańskich Malisorów, usadowionych tam w rezultacie wcześniejszych migracji. Zmuszeni do wycofywania się Malisorowie przemieszczali się ku północno-zachodniej części Kosowa i ku dolinie Ibaru. Zasiadali oni także dolinę rzeki Lim. Do obu dolin docierała jednocześnie ludność albańska zamieszkująca osady położone u podnóży gór Prokletje. Do tych ruchów ludności odnosić należy termin *malisorska fala migracyjna*. Trzecią z wielkich fal migracyjnych stanowiła tzw. *fala dukadzińska*. Dosięgła ona ziem opuszczanych przez Serbów, głównie z rejonów rzeki Drin w północnej Albanii. Po przedarciu się do Kosowa, ludność albańska kierowała się ku Dolinie Preševskiej i Pomoravlju, sięgając okolic: Bujanovca, Vranja, Leskovca i Nisza⁴⁵. Gdzieniedzie przekraczano rzekę Morawę, osiągając stanowiska w regionie serbsko-bułgarskiego pogranicza etnicznego.

Zasiedlająca Metochię, Kosowo czy Dolinę Preševską ludność albańska przeganiała lub asymilowała w obręb własnej wspólnoty tamtejszych Serbów. Na początku XVIII stulecia nastąpiły kolejne masowe odwroty Serbów z Kosowa i Metochii⁴⁶. Prawosławną, słowiańską ludność tych stron zmuszona była cofać się przed siłą, którą posługiwały się w stosunku do niej nowo przybyłe masy Albańczyków.

⁴³ Zob.: A. Balcer, *Współczesny islam albański – krótka charakterystyka*, w: *Albanistyka polska...*, s. 96-101; W. Szczepański, *Specyfika albańskiego procesu narodotwórczego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku (do I wojny światowej)*, w: *Integracja i tożsamość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej na przestrzeni dziejów. Z prac Polsko-Bułgarskiej Komisji Historycznej*, E. Znamierowska-Rakk (red.), Warszawa 2007, s. 75-76.

⁴⁴ M. D. Luković, *Kryzys kosowski...*, s. 60; I. Stawowy-Kawka, *Kosowo – problemy narodowe*, Prace Komisji Środkoeuropejskiej PAU, t. X, 2002, s. 40-41.

⁴⁵ O obecności na tych terenach zarówno przedstawicieli plemion dukadzińskiej fali migracyjnej (m. in. rodów/fisów: Berisha, Thaqi, Shalja), jak i Kastriotów, Krasniqich czy Hotów (a zatem częściowo chrześcijan, częściowo muzułmanów z północnej Albanii właściwej), zob.: A. Urošević, *O arbańskim fisovima u Južnoj Srbiji*, w: tegoż, *O Kosovu. Antropogeografske studije i drugi spisi*, Priština-Gnjilane 2001, s. 80-83. Por. również tegoż: *Prodiranje Arbanasa i etnički poremećaj Gornje Morave i Izornika*, „Južni pregled” 6-7/1929, s. 284-289.

⁴⁶ D. Bataković, *Le passé des territoires: Kosovo-Metohija (XVIIIé-XX siècle)*, „Balkan Studies”, XXXVIII/2, 1997, s. 253.

Najczęściej do serbskich migracji dochodziło bezpośrednio po lokalnych anty-osmańskich buntach, kiedy szczególnie obawiano się aktów tureckiej zemsty, organizowanych za pomocą zislamizowanej, lojalnej wobec Turków ludności albańskiej. Ludność ta stanowiąca turecką zapórę przed wyzwoleńczymi dążeniami Serbów, cieszyła się szczególnym uprzywilejowaniem władz tureckich⁴⁷, które pozwalały jej palić chrześcijańskie wsie oraz gwałcić, rabować i zabijać ludność niemuzułmańską (*raje*)⁴⁸. Największy z odpływów Serbów z Kosowa, odnotowywanych w pierwszej połowie XVIII w. przypadł na rok 1739. Doszło do niego po kolejnej wojnie austriacko-tureckiej, zaogniającej sytuację na Bałkanach. Na czele serbskich uciekinierów z Kosowa i Metochii udających się aż ku ziemiom węgierskim stał patriarcha Arsenije IV Jovanović Šakabenda (Šakabenta)⁴⁹. Ponownie towarzyszyła im grupa zagrożonych albańskich katolików⁵⁰, których część już od 1737 r. odczuwała zagrożenie ze strony albańskich muzułmanów, wspomagających wymierzone w chrześcijan tureckie represje siłami oddziałów zwanych baszybuzukami⁵¹.

Postępująca wśród Albańczyków przez cały XVIII w. islamizacja, sprawiła, że w końcówce tego stulecia położenie Albańczyków w osmańskim systemie politycznym i społeczno-ekonomicznym stało się korzystniejsze niż kiedykolwiek wcześniej. W związku z wydarzeniami wojennymi schyłku XVIII w. (konflikty Austrii i Rosji z Turcją w latach 1787-1791), dystans między kosowskimi Albańczykami a Serbami wyraźnie się pogłębił. Albańczycy stali się najważniejszą podporą Turcji w jej walkach z zewnętrznymi wrogami. Zaowocowało to zresztą osiągnięciem przez niemałą ich część wybitniejszej pozycji nie tylko w samym Kosowie, ale w ogóle w Imperium Osmanów. Znaczniejsi albańscy begowie, w podzięce za wojenne zasługi oddane Turcji, uzyskali w ostatniej dekadzie XVIII w. liczne nadania ziemskie, zwiększające stan ich posiadania m. in. w Kosowie (ale także przykładowo w Epirze). Częściowo dzięki umiejętnemu zarządzaniu swoją własnością, częściowo zaś na drodze przemocy i agresywnego traktowania ludności chrześcijańskiej, albańscy posiadacze ziemscy osiągnęli od tego czasu znaczny wzrost swych dochodów. Osmańska władza na Bałka-

⁴⁷ I. Stawowy-Kawka, *Kosowo – problemy...*, s. 41.

⁴⁸ Status społeczny nie-muzułmanów w Turcji Osmańskiej określał stosowny zbiór osiemnastu podstawowych i sześciu dalszych przepisów *Kanun-i-Raja*, który z czasem był dopełniany: M.F. Petrović, *Život i prava Srba pod turskom upravom u Staroj Srbiji od 1804. do 1912. godine*, w: *Islam, Balkan i ...* s. 398.

⁴⁹ D. Bataković, *Le passé des territoires...*, s. 253-254; S. Đaković, *Sukobi...*, s. 16-17.

⁵⁰ Na temat Albańczyków migrujących wówczas do Sremu, na Posavlje i w mniejszej części do Banatu zob.: M. Kostić, *Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji protiv Turaka 1737-1739 i seoba u Ugarsku*, Glasnik Srpskog Naučnog Društva, VII-VIII/1930, s. 203-235; P. Imami, *Srbi i Albanci...* s. 72-75. O agresywnej postawie przez cały XVIII w. albańskich muzułmanów w stosunku do ich pobratymców niemuzułmanów, zaświadcza m. in. takie źródła, jak listy i relacje katolickiego bpa Skopja Matiji Masarka (Albańczyka) z lat 1760-1780, a także raporty prawosławnego patriarchy Peci Vasilije Bakicija z 1771 r.: M. Brusin, *Rasprava o Kosovu...*, s. 20-21.

⁵¹ W. Swoboda, *Korzenie konfliktów narodowościowych na Bałkanach*, Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XI/XII, s. 20.

nach w obliczu kryzysu wewnętrznego, trapiącego Turcję po niedawnych, kosztownych wojnach, znalazła oparcie w społeczno-gospodarczym systemie albańskiego begowatu. Bezspornie zatem schyłek XVIII stulecia i przełom wieków XVIII i XIX, zasługuje na określenie go mianem szczytowej fazy procesu zajmowania uprzywilejowanych pozycji w osmańskim systemie administracyjnym przez największe albańskie rody feudalne⁵². Tymczasem sytuacja Serbów na ziemiach podległych Osmanom była zupełnie inna, a Turcy i Albańczycy pospołu traktowali ich jako element wrogi, co szczególnie zaznaczało się właśnie w Kosowie. Znalezienie się tamtejszych Albańczyków i Serbów na przełomie XVIII i XIX w. na zasadniczo innych pozycjach polityczno-społecznych i ekonomicznych w Imperium Osmańskim, wywarło wpływ na ich wzajemne relacje. W XIX w. i na progu XX stulecia stawały się one coraz bardziej napięte, a nawet nie pozbawione krwawych incydentów. Permanentny kryzys ówczesnych międzysąsiedzkich stosunków kosowskich Albańczyków i Serbów, był w gruncie rzeczy wielowarstwowym konfliktem, rozgrywającym się na tle rywalizacji ekonomicznej, różnic religijnych i aspiracji politycznych. Tlił się on przez większą część XIX w., szczególnie zaś jego drugą połowę. Do prawdziwej eskalacji albańsko-serbskich napięć w Kosowie doszło jednak w ostatnich dwóch dekadach XIX w. oraz w pierwszych kilkunastu latach następnego stulecia⁵³.

Już kilkadziesiąt lat wcześniej miały jednak w Kosowie miejsce wydarzenia szczególnej rangi, których przebieg posiadał istotne znaczenie dla dziejów całego regionu. Mowa o wydarzeniach związanych z podjętą przez Stambuł próbą wprowadzenia w tej prowincji tzw. reform tanzimackich w 1839 r. Reformy te, mające zrównać ze sobą wszystkich poddanych sułtana, napotkały opór konserwatywnych, muzułmańskich warstw albańskich w Kosowie, co przyczyniło się do długotrwałych napięć między albańskimi wyznawcami islamu, niechętnymi jakimkolwiek „nowinkom” ze Stambułu a lokalną ludnością chrześcijańską – szczególnie prawosławnymi Serbami, wiążącymi z reformami nadzieje na poprawę swojego losu. Rozdźwięki albańsko-serbskie w Kosowie w latach 40. XIX w. kontrastowały z próbami nawiązania dialogu między przedstawicielami albańskich chrześcijan – szczególnie katolików z regionu Mirdity (okolice Szkodry) – i przedstawicielami władz serbskich z Belgradu, niwecząc szanse na zgodne współżycie obu społeczności w multietnicznym osmańskim Kosowie.

Kosowo i Metochia pod względem struktury etnicznej stanowiły w połowie XIX w. interesujące mozaiki. Na przełomie lat 30. i 40. tegoż stulecia w Metochii na wsiach Albańczycy przeważali już nad ludnością serbską, w głównych miastach zaś (poza zdominowaną przez Albańczyków Đakovicą), a więc w Peci i Prizrenie – przewagę utrzymywali Serbowie. Taki obraz wyłania się z danych Niemca Josefa Müllera, przed-

⁵² V. Stojančević, *Srbi i Arbanasi 1804.-1912.*, Novi Sad 1994, s. 9-11.

⁵³ Szerzej: V. Ščepanjski [W. Szczepański], *Lokalni albansko-srpski konflikti u razdoblju od 1881-1912: pokušaj nove, tipološke karakteristike*, Prilozi – Contributions, br. 37, Sarajevo 2008, s. 45-74.

stawionych w 1844 r. w Pradze⁵⁴, a także z ustaleń Rosjanina Aleksandra F. Hilferdinga, poczynionych kilkanaście lat później⁵⁵. W odniesieniu do samego Kosowa, podobnie jak i sąsiadującej z nim Doliny Preševskiej – jedni badacze twierdzą, iż w okresie tym terytoria niniejsze zachowywały jeszcze przeważająco serbski charakter⁵⁶, inni zaś dostrzegają na nich przewagę Albańczyków⁵⁷. Wnioski są różne: poszczególni historycy uznają bowiem za najbardziej miarodajne różne źródła historyczne, te zaś przekazały wiedzę o dziewiętnastowiecznym zróżnicowaniu etnicznym poszczególnych rumelijskich prowincji podległych Turcji w sposób różnorodny co do metodologii, a przede wszystkim ustanawiający dyskusyjne kategorie/grupy ludności, jak np. zarnautyzowani (tj. zalbanizowani) Serbowie czy Serbowie-muzułmanie, a nawet „prawdziwi Albańczycy”. Łatwo domyśleć się również, iż niektóre ze statystyk, zwłaszcza naznaczonych predykcjami ich twórców do operowania wyżej wymienionymi nieprecyzyjnymi kategoriami, zależnie od tego kto, gdzie i za czyje środki je publikował, służyły do uzasadniania określonych racji politycznych i też propagandowych⁵⁸. Oczywiście uwagi te stosują się tak samo, a nawet jeszcze bardziej do danych opracowywanych pod koniec XIX i na początku XX w., gdy na Bałkanach o granice i prawo do kontrolowania niektórych terytoriów, w związku z kryzysem Imperium Osmańskiego znów będących przedmiotem sporów i nie tylko słownych potyczek, a także o liczebność i tożsamość poszczególnych grup ludności, sprzeczały się ze sobą właściwie wszystkie bałkańskie nacje oraz zaangażowane w polityczne gry tej części kontynentu mocarstwa europejskie.

Bezspornym, a więc wartym szczególnego podkreślenia, faktem, jest to, iż druga połowa XIX w. (zwłaszcza zaś ostatnie jego ćwierćwiecze, charakteryzujące się większą mobilnością mieszkańców poszczególnych bałkańskich regionów, spowodowaną zawieruchą tzw. wielkiego kryzysu wschodniego) oraz pierwsze dziesięciolecie XX w., stanowiły ten moment dziejowy, w którym Albańczycy uzyskali ostateczną przewagę nad Serbami w Kosowie⁵⁹. W przededniu I wojny światowej bowiem na obszarze całego wilajetu kosowskiego (obejmującego nie tylko Kosowo i Metochię, ale także znaczną część nadwardarskiej Macedonii), ludność albańska stanowiła nieco ponad 60% (być może ok. 61,5%) całej tamtejszej populacji⁶⁰.

Wskazany tutaj okres osiagania przez Albańczyków przewagi demograficznej nad ludnością niealbańską współzamieszkującą Kosowo, jest dla narodowych dziejów Albańczyków (wszystkich, nie tylko Kosowarów, choć to na nich należy się tu skoncentrować), etapem przełomowym.

⁵⁴ J. Müller, *Albanien, Rumelien und die Österreichisch-montenegrinische Gränze*, Prag 1844.

⁵⁵ A. Hilferding [Hilferding], *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, Sarajevo 1972 (wznowienie oryginału rosyjskiego z 1859 r.).

⁵⁶ V. Stojančević, *Srbi i Arbanasi...*, s. 15; M. Brusin, *Rasprava o Kosovu...*, s. 22.

⁵⁷ *Kosovo-Metohija dans l'histoire serbe*, ed. R. Samardžić et al., Paris 1990, s. 144.

⁵⁸ W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy...*, s. 45-51.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ T. Czekalski, *Albania w latach 1920-1924*, Katowice 1998, s. 16; *Historia e Shqipërisë, veltimi i dyte*, Tiranë 1984, s. 50.

W okresie tym, od wielkiego kryzysu wschodniego (zwanego też bałkańskim), mającego miejsce w latach 1875-1878⁶¹, do wojen bałkańskich i wybuchu wkrótce po nich Wielkiej Wojny, w albańskiej historii dokonało się odrodzenie narodowe i konsolidacja etniczna, rozwój idei autonomistycznej, a następnie państwowotwórczej. W zamkniętych nakreślonymi cezurami latach, doszło też w Kosowie do najdrastyczniejszych konfliktów Albańczyków z Serbami.

Wielki kryzys wschodni, a zwłaszcza ta jego faza (lata 1877-1878), w której na Bałkanach nastąpiła zbrojna konfrontacja rosyjsko-turecka, skutkująca, dzięki przewadze w niej Imperium Romanowów, cesjami terytorialnymi ze strony pokonanych Turków na rzecz Serbów i Bułgarów, przyniósł Albańczykom (szczególnie zamieszkującym ziemie południowoserbskie, Kosowo, Metochię i północno-zachodnie krańce Macedonii), sytuację diametralnie różną od tej, w której, w ramach porządku osmańskiego, funkcjonować przychodziło im do tej pory. Z ziem południowoserbskich wypędzono w trakcie wojny z Turcją albańskie masy⁶², które stając się nierzadko tzw. *muhadžirami*⁶³, napłynąwszy do Kosowa i uzyskawszy tam schronienie, jak też materialną pomoc zorganizowaną im przez braci w wierze i języku, stali się głównymi przekształcicielami niezbornych dotąd dążeń Kosowarów w program polityczny, akcentujący potrzebę pewnej niezależności politycznej od Turcji oraz konfrontacji z otoczeniem południowosłowiańsko-greckim, zasadniczo wrogo ustosunkowanym do albańskich muzułmanów (stanowiących wówczas ok. 2/3 całej albańskiej, a ok. 3/4-4/5 kosowarskiej populacji).

Gdy latem 1878 r. obradował kongres berliński, stawiając sobie za cel weryfikację warunków turecko-rosyjskiego pokoju z San Stefano (z marca 1878)⁶⁴, w którym przewidziano odłączenie od Turcji części jej europejskich terytoriów, Albańczycy z Kosowa z zainteresowaniem chłonęli wieści o swoistym „porządkowaniu Bałkanów” przez szukające *consensusu* mocarstwa. Określony w Berlinie nowy bałkański ład geopolityczny, przewidujący okrojenie terytorium Osmańskiej Turcji z niektórych jej obszarów zamieszkiwanych zwarcie przez społeczności albańskie i przyłączenie tych ziem

⁶¹ Ogólna charakterystyka kryzysu bałkańskiego: V. Čubrilović, *Balkanski narodi u istočnoj kri-zi 1875-1878.*, Balcanica [SANU], t. IX/1978, s. 7-15. Klasyczna monografia kryzysu: A. Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis 1875-1878*, Stanford 1937.

⁶² Zob.: S. Bandžović, *Ratovi i demografska deosmanizacija Balkana 1912.-1941.*, Prilozi – Contributions, 32, 2003 (tekst w swojej części wstępnej stanowi interesujące omówienie kwestii sprzed 1912 r., por. zwłaszcza s. 179-183); H. Bajrami, *Orientacija Srbije za kolonizaciju i srbizaciju Kosova*, w: B. Cani, C. Milivojević, *Kosmet ili Kosova (razgovore vodili...)*, Beograd 1996, s. 153-154; J. Hadži-Vasiljević, *Stara Srbija i Mačedonija (sa gledišta geografskog, istorijskog i političkog)*, Beograd 1906, s. 11-21.

⁶³ Od czasów wielkiego kryzysu wschodniego mianem *muhadžirów* na Bałkanach określać zaczęto przede wszystkim tych muzułmanów, którzy przesiedlali się (częstokroć pod przymusem) do najbliższych położonych europejskich prowincji Turcji z części Bałkanów oddzielonych od Imperium Osmańskiego w rezultacie ustaleń kongresu berlińskiego. W szeregach *muhadžirów* znajdowało się wielu Albańczyków, głównie przesiedleńców z pld.-wsch. części Serbii.

⁶⁴ Treść układu sanstefańskiego: *Lidhja shqiptare e Prizrenit në dokumente Angleze (1878-1881)* – *The Albanian League of Prizrend in the english documents (1878-1881)*, përgatitur S. Rizaj, Prishtinë 1978, s. 184-188.

do chrześcijańskich Serbii, Czarnogóry i Grecji⁶⁵, ewidentnie nie zadowolala albańskich elit – zarówno reformatorsko nastawionych polityków albańskich ze Stambułu, liderów diaspory albańskiej, jak i konserwatywnych begów z Kosowa, Metochii oraz wilajetów szkoderskiego i janińskiego. Wszyscy oni postanowili zorganizować Ligę Albańską⁶⁶. Wśród postaci, które odegrały w niej wiodącą rolę, na pamięć zasługują zwłaszcza: bracia Sami i Abdyl Frashëri⁶⁷, Pashko Vasa, Jani Vreto, Hasan Tashani, Sulejman Voxhi, Iusuf Sokoli i Haxhi Ymer Prizreni. Biorąc pod uwagę nie tylko zasługi polityczne, ale i na polu kultury, szczególnie trzech pierwszych z wymienionych tu albańskich liderów należy uznać za głównych „ojców albańskiego odrodzenia narodowego”. Warto pamiętać jednak, iż jego fundamenty położył już Naum Veqilharxhi (1797-1846), aktywny w środowisku albańskiej diaspory w rumuńskiej Braile⁶⁸.

Ligę Albańską, od miejsca inauguracji jej działań zwaną też Prizreńską, powołano w porozumieniu z władzami tureckimi w pierwszej kolejności po to, aby dyplomatycznie, a ewentualnie także zbrojnie, wymóc na sąsiadach Turcji odstąpienie od wynikającego z uregulowań przewidzianych na kongresie berlińskim, planu włączenia w swoje granice terenów zabieranych spod jurysdykcji Turków. Dyplomatyczne działania Ligi Prizreńskiej w kwestiach terytorialnych polegały na kierowaniu do uczestników kongresu berlińskiego memorandumów, do których dołączane były mapy, z zaznaczonymi obszarami zamieszkiwanymi przez Albańczyków. Zbrojne działania podjęte zostały w stosunku do Czarnogóry (region miejscowości Plav i Gusinje)⁶⁹ oraz Grecji (Epir). Ich skutkiem była modyfikacja linii granicznych między Turcją a wymienionymi krajami, dzięki której stronie turecko-albańskiej udało zachować części terytoriów przewidywanych wcześniej dla Czarnogórców i Greków (w granicach Imperium

⁶⁵ Pelen tekst traktatu końcowego Kongresu Berlińskiego przynoszą m. in. dwie edycje źródeł: *Lidhja shqiptare e Prizrenit në dokumente Angleze...*; *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996. Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, t. I (1876-1918), priredio M. Stojković, Beograd 1998, s. 117-162. Fragmenty tekstu traktatu w jęz. polskim podano w: I. Rusinowa, T. Wituch, *Teksty źródłowe do dziejów powszechnych XIX wieku*, Warszawa 1981, s. 228-230.

⁶⁶ Różne aspekty funkcjonowania Ligi Albańskiej (Prizreńskiej) pozwala prześledzić lektura wielu źródeł historycznych. Najważniejsze ich wybory i omówienia, to: *Lidhja shqiptare e Prizrenit në dokumente Angleze...*; *Lidhja Shqiptare në dokumentet osmane 1878-1881*, përk. K. Prifti, Tiranë 1978; *Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (dokumente arkivash franceze) I (1876-1879)*, përk. L.K. Mile, Tiranë 1978; *Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (dokumente arkivore franceze) II (1880-1881)*, Tiranë 1986; *English documents on the Albanian League of Prizren and the start of the desintegration of the Balkan (1878-1885)*, ed. S. Rizaj, Prishtinë 1996; A.M. Selišček, *Slavjanskoje naselenie v Albanii*, Sofija 1981 (reprint wyd. I: Sofija 1931), s. 114-140; S. Ajvazi, *Lidhja e Prizrenit më 1879-1881 në shtypin qendror Rus*, Gjurmime albanologjike, VII/1977, s. 189-222.

⁶⁷ Zob. biografie A. i S. Frashëri: K. Frashëri, *Abdyl Frashëri (1839-1892)*, Tiranë 1984; S. Çollaku, *Mendimi iluminist i Sami Frashërit*, Tiranë 1986; E. Reso, *Sami Frashëri*, Tiranë 1962.

⁶⁸ M. Islami, *Naum Veqilharxhi: ideologu i parë i Rilindjes Shqiptare*, Tirana 1978.

⁶⁹ Problematykę sporu o Plav i Gusinje opisano u nas dość wnikliwie w dwóch dotychczas niepublikowanych pracach: J. Rosochacki, *Liga Albańska zawieszona w Prizrenie (1878-1881) i jej walka w obronie niepodzielności terytorialnej obszaru zamieszkałego[!] przez Albańczyków w ramach Imperium Osmańskiego*, Poznań 1982 (maszynopis pracy magisterskiej); W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy...*

Osmańskiego pozostały: część Epiru, z Janiną, cały region plavsko-gusinjski oraz północnoalbańskie ziemie zamieszkiwane przez plemiona Hotów i Grudów).

W toku działań Ligi Prizreńskiej, pomyślanych jako *de facto* obronne, kształtował się jednak także nowy terytorialny koncept albańskości, zakładający konieczność przyszłych działań ofensywnych. Fundamentalnym założeniem owego konceptu było złączenie w rękach albańskich, czterech wilajetów osmańskiej Turcji: szkoderskiego, janińskiego, kosowskiego oraz monastyrskiego (bitolskiego) i poddanie ich albańskiemu autonomicznemu od Turcji zarządzaniu. Sąsiedzi Albańczyków określali te roszczeniowe koncepcje mianem „projektu budowy Wielkiej Albanii”.

W programie Ligi, za sprawą jej radykalnych działaczy, znalazły się jednak nie tylko kwestie terytorialne. Liga poświęciła swoją uwagę również zagadnieniom takim, jak: albańska narodowa oświata i kultura, propagowanie oraz kodyfikacja języka i wybór alfabetu, zmiany porządku prawnego na ziemiach, które, według koncepcji liderów radykalnego skrzydła Ligi, zarządzane miały być przez Albańczyków w możliwie jak najdalej posuniętej niezależności od Stambułu⁷⁰. Zaakcentowanie kwestii kulturalnych, jak i ustrojowych, na szerokim forum, tak wewnętrznym, jak też międzynarodowym, uznać można, mimo podziałów wewnątrz organizacji i jej ostatecznego upadku, za „kamień milowy” albańskiego procesu narodotwórczego⁷¹. Istotne znaczenie przyznać należy również działaniom podjętym przez jednego z liderów Ligi Sulejmana Voxhiego w zakresie organizacji sił zbrojnych organizacji w duchu albańskich sił narodowych⁷², a także poczynaniom lokalnych przywódców Ligi w kilku ważniejszych ośrodkach miejskich wilajetu kosowskiego (Prizren, Đakovica, Skopie, Kosowska Mitrovica, Gnjilane), którym w okresie otwartej konfrontacji ruchu albańskiego z Turcją udało się ustanowić na pewien czas *de facto* albańską, narodową administrację wymienionych miast⁷³.

Choć ideologię albańskiego odrodzenia narodowego wypracowały albańskie elity ze Stambułu, emigracji oraz wilajetów janińskiego i szkoderskiego – należy w tym miejscu szczególnie podkreślić, iż głównym teatrem wydarzeń społeczno-politycznych reżyserowanych przez Ligę Prizreńską stało się jednak Kosowo. To z jego rubieży prowadzono wspomnianą wyżej konfrontację zbrojną z Czarnogórcami o region plavsko-gusinjski, a na północy Kosowa trzymano posterunki mogące zostać wykorzystane w potyczkach z Serbami⁷⁴. To w wielu kosowskich i metochijskich ośrodkach usiłowano wcielić w życie koncepcje odrodzeniowe z zakresu narodowej, albańskojęzycznej edukacji – tej elementarnej, jak i tej nieco wyższej, czyli wprowadzającej w problemy społeczne, kulturowe.

⁷⁰ W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy...*, s. 61-78.

⁷¹ Tenże, *Specyfika albańskiego procesu...*, s. 78-79.

⁷² S. Dimitrov, K. Mančev, *Istorija na balkanskite narodi*, t. II, Sofija 1999, s. 49.

⁷³ *Kosovo nekad i danas. Kosova dikur...*, s. 159.

⁷⁴ Do konfrontacji z Serbami operujących przy granicy z Serbią oddziałów Ligi Prizreńskiej ostatecznie, z różnych przyczyn, nie doszło, por.: W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy...*, s. 82-83.

Wreszcie – właśnie w Kosowie, po przyjęciu przez ligę opcji narodowyzwoleńczej⁷⁵ – rozegrała się w 1881 r. konfrontacja zbrojna Albańczyków z Ligą z tureckimi patronami uprzednich przedsięwzięć albańskich, które, jak zrazu planowano, oparte miały być na ideologicznej platformie panislamskiej i programie autonomii oraz lojalności wobec Stambułu⁷⁶.

Rozbicie Ligi Prizreńskiej nie zatrzymało już jednak procesu krystalizowania się nowoczesnej albańskiej ideologii narodowej, rozwoju dążeń kosowskich Albańczyków do uzyskania wespół z pobratymcami spoza granic Kosowa co najmniej autonomii i odrodzenia kultury albańskiej, zapoczątkowanych w latach 1878-1881⁷⁷. Nowy, tym razem narodowy – „albański złoty wiek Kosowa”, realizował się w pełni. Potwierdziły to wydarzenia lat kolejnych: powołanie przez mułłę Haxhiego Zekę Ligi Albańskiej w Peci (pierwszej) w 1899 r.⁷⁸; powstania albańskie w Kosowie i Macedonii (szczególnie na początku drugiego dziesięciolecia XX w. – w latach 1909-1912)⁷⁹; coraz bliższe – mimo różnic i rozdzźwięków – współdziałanie ze sobą Albańczyków z poszczególnych wilajetów, bez którego niemożliwe byłoby utworzenie (w 1909) w macedońskiej Bitoli (ówcześnie: Monastyrze) ponadregionalnego albańskiego Komitetu Zjednoczenia Narodowego, reaktywują-

⁷⁵ Rosyjska badaczka Irina Senkiewič wyodrębniła w historii Ligi Prizreńskiej dwa okresy: panislamski (1878- zima/wiosna 1880) i „narodowy” (wiosna/lato 1880-IV 1881): I. Senkiewič, *Albanija w gody Vostočnogo krizisa 1875-1881*, Moskwa 1965, s. 116.

⁷⁶ Nt. konfliktu Ligi z Turcją i bitwy, w której ostatecznie rozbito Ligę (pola pod m. Shtimje), zob.: S. Duka, *Beteja e Shtimje – Slivovës*, w: *Konferenca kombetare e studimeve per Lidhjen Shqiptare te Prizrenit 1878-1881 (12-28 qershor 1978)*, Tiranë 1979, t. II, s. 59-63; B. Hrabak, *Ideje o arbanaškoj autonomiji i nezavisnosti 1876-1880.godine*, Istorijški časopis, kn. XXV, s. 159-162.

⁷⁷ S. Skendi, *Beginnings of Albanian nationalist and autonomous trends: The Albanian League, 1878-1881*, „The American Slavic and East European Review”, vol. XII, no. 2, 1953, s. 219-232.

⁷⁸ W historiografii kosowskiej toczy się spór o znaczenie Ligi oraz stopień (nie)zależności tej organizacji i jej głównego lidera od administracji tureckiej. Por. m. in. stanowiska w następujących publikacjach: K. Prifti, *La Ligue Albanaise de Pejë (1899-1909)*, Tirana 1985; I. Dermaku, *Pečka Liga iz 1899. po arhivskim dokumentima Crne Gore*, Vjetar i Arkivit të Kosovës, VIII-IX/1972-1973, s. 227-233; I. Bicaç, *Marrëdhëniet shqiptaro-malazeze (1881-1914)*, Prishtinë 2003; I. Hoti, *Kalendari (Ditërrëfënjësi) Kombiar i vitit 1910 për Lidhjen e Pejës*, Kosova, 24/25, 2002/2003, s. 41-48.

⁷⁹ Albańskie wystąpienia przeciwko Turkom, zapoczątkowane w 1909 r., a wzmożone w 1910 r. w niektórych regionach Macedonii oraz na części terytorium kosowskiego (a także w północnej Albanii) przedłużyły się aż do końca lata 1912 r., kiedy to powstańcza zawierucha wzniecona przez Albańczyków opanowała albańskie góry oraz niemalże wszystkie najważniejsze ośrodki miejskie wilajetu kosowskiego. Największy rozmiar potyczki albańsko-tureckie osiągnęły w pierwszych miesiącach 1911 r. Ogólnoalbański zryw antyturecki postulowały wówczas przede wszystkim środowiska albańskie zza oceanu, skupione wokół biskupa Fana Nolego z Bostonu. Masowe sięgnięcie przez Albańczyków po broń w latach 1909-1912 stanowiło formę radykalnego zakwestionowania polityki młodotureckiej. Protesty mniej radykalne, tudzież gra polityczna prowadzona przez liderów albańskich takich, jak na przykład Ismail Qemal, wydawały się wówczas nie gwarantować rozwiązania albańskich problemów. Wartościowy wybór dokumentów związanych z albańskim ruchem narodowym w dobie zrywów bezpośrednio poprzedzających wojny bałkańskie: N. Nika, *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, Prishtinë 2003. Wszeczhronne omówienie lat 1908-1912 jako rozstrzygającej fazy procesu kształtowania się albańskiej tożsamości narodowej: N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais. La naissance d'une nation...*, s. 611-706.

cego wysuniętą wcześniej przez Ligę Prizreńską ideę powołania państwa albańskiego poprzez połączenie czterech „albańskich” wilajetów⁸⁰.

Również Serbowie w okresie ostatnich kilkunastu lat XIX w. i w pierwszej dekadzie XX stulecia czynili wiele, by Kosowo, które większość Serbów zamieszkujących poza tą krainą na nowo odkryła dopiero na fali polityczno-kulturowych manifestacji lat 80. XIX w., wiążących się z przygotowaniem, a następnie celebracją 500. rocznicy bitwy kosowskiej, stało się dla nich ważniejsze. W Kosowie, ale patrząc szerzej po prostu w ówczesnym wilajecie kosowskim (obejmującym również znaczną część nadwardarskiej Macedonii i mającym, od 1888 r. stolicę w Skopiu), Serbowie, mimo dotkliwych utrudnień, rozwinęli w tym okresie sieć placówek konsularnych, szkół, edukacyjnych i innych struktur związanych z cerkwią, towarzystw śpiewających oraz innych związków⁸¹. Egzystencja większości Serbów w Kosowie była jednak nawet na tle średnio sytuowanych Albańczyków nędzna, a poza tym nader często narażona na rozbój uskuteczniany przez grupy parające się zorganizowanym łupiestwem.

Powyżej kilkakrotnie sygnalizowano już znaczenie okresu trwającego od kryzysu wschodniego (bałkańskiego) do wojen bałkańskich (1912-1913) dla narastania animozji albańsko-serbskich w Kosowie. Zwracając uwagę na ich podłoże należy dostrzec, iż było ono zróżnicowane, częstotliwość zaś wywoływanych przez obie strony (częściej jednak przez Albańczyków) konfliktów była znacząca. Konflikty te, a ściślej poszczególne składające się na nie incydenty, miały jeden wspólny mianownik – nie przerywanie przez żadną ze stron łańcucha krwawej zemsty za wyrządzone niegdyś krzywdy i wzajemne stymulowanie się do coraz to bardziej wymyślnych, by nie rzec bestialskich zachowań⁸². Podsycaly je dodatkowo akcje propagandowo-polityczne podejmowane przez placówki konsularne Austro-Węgier (sprzyjanie niezależnościowym dążeniom kosowskich Albańczyków) i Serbii, nie wahające się również zaopatrywać w broń odpowiednio Albańczyków i Serbów⁸³.

⁸⁰ Por.: M. Stamowa [Stamova], *Na drodze do narodowego zjednoczenia narodu albańskiego (1878-1944)*, w: *Integracja i tożsamość narodowa...*, s. 83-84.

⁸¹ W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy...*, s. 102-169.

⁸² Egzemplifikacji incydentów tego rodzaju dostarcza m. in.: *Prepiska o arbanaskim nasiljima u Staroj Srbiji 1898-1899 – documents diplomatiques. Corespondance concernant les actes de violence et de brigandage des Albanais dans la Vieille-Serbie (Vilayet de Kossovo) 1898-1899*, Beograd 1998 (reprint. wyd. Beograd 1899) pogovor: Đ. Borozan. Ich najnowsze, obszernie omówienie: M. Jagodić, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom...*, s. 183-304.

⁸³ Akcja zbrojenia kosowskich Serbów przez władze w Belgradzie (poprzez placówki konsularne w Kosowie) i formowania czet, rozwijana była od 1901 r., a zwłaszcza po 1903 r. Por.: M. Brusin, *Rasprava o Kosovu...* s. 32; S. Eldrov, *Srbskata voražena propaganda vo Makedonija (1901-1912)*, Sofija 1993, s. 35-37. Albańczycy broń posiadali stale. Turecy administratorzy patrzyli z wyrozumiałością na jej powszechną u Albańczyków dostępność i częste wykorzystywanie. Z kolei o tym, jak wiele środków finansowych oraz wysiłków politycznych, oświatowych, i wywiadowczych, podejmowali dyplomaci i agenci habsburscy w celu scementowania Albańczyków, natchnięcia ich do działań wymierzonych w otoczenie południowosłowiańskie lub w Turcję (zależnie od interesów w danym momencie) oraz zaszczepienia w Albańczykach aspiracji nie tylko autonomistycznych (w obrębie Turcji), ale i państwowotwórczych, świadczą różne dokumenty. Oprócz raportów konsulów serbskich i korespondencji prowadzonej przez reprezentujących różne państwa dypl-

W 1912 r. sojusz bałkański odniósł – jak określiła to historyk-bałkanista z Bułgarii Marijana Stamova – „oszałamiający sukces” w starciu z Imperium Otomańskim. Po sukcesie tym Ismail Qemal, zajmujący wówczas pozycję niekwestionowanego przywódcy albańskiego ruchu narodowego, ogłosił we Vlorze powstanie niepodległej Albanii⁸⁴. Zdominowane przez ludność albańską Kosowo nie mogło jednak jesienią 1912 r. połączyć się z Albanią, ani nawet osiągnąć jakichś gwarancji rozwoju swojej podmiotowości w granicach Turcji, sąsiednie kraje bowiem tocząc wojnę z chylącym się ku upadkowi Imperium Osmanów, nie zamierzały ani z Turkami, ani z Albańczykami paktować o przyszłości ziem, które wrywano spod jurysdykcji osmańskiej w celu włączenia w granice własnych państw. Albańczycy z Kosowa – zarówno zorganizowani we własnych czetach, jak i walczący w regularnym tureckim wojsku – traktowani byli przez Serbów jako śmiertelni wrogowie, bezprawnie sięgający po jakiegokolwiek wpływy w tej prowincji. Kosowo po sprawnej kampanii wojskowej zajęli w 1912 r. Serbowie⁸⁵, rozpoczynając na wcielonym obszarze niezwłoczne zaprowadzenie specjalnego porządku prawnego i społeczno-politycznego. Szybko też zaczęli opracowywać koncepcję rekolonizacji Kosowa. Urzeczywistnienie nowych stosunków własności i pracy na zajęтым terytorium potureckim powiodło się jednak dopiero w kilka lat później. Stało się to po I wojnie światowej, gdy w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słowenów (*Kraljevina SHS*) przeprowadzono zakrojone na wielką skalę działania kolonizacyjne i – jak by to dziś powiedziano – z zakresu przekształceń własnościowych obszarów wiejskich (reformacja rolna 1919). Niewątpliwym celem reformy było wprowadzenie do zalbanizowanego regionu możliwie licznych pionierów reserbizacji prowincji (Serbów i Czarnogórców), którym przydzielano ziemię uzyskaną w rezultacie wywłaszczeń Albańczyków⁸⁶.

W międzywojennym Królestwie SHS/Jugosławii (nazwę zmieniono w 1929), Albańczycy stanowiący 3,7% ludności i zamieszkujący w zdecydowanej większości rejon Kosowa, „od samego początku z nieufnością odnosili się do struktur nowego państwa. Pogłębiła się ona, gdy władze podjęły administracyjne działania zmierzające do reserbizacji Kosowa”⁸⁷. Były nimi nie tylko wyżej wspomniane restrukturyzowanie własności ziemskiej („reformacja” rolna), ale także polityka wymiany ludności. Polegała ona na udzielaniu zachęt i ściąganiu do Kosowa Serbów z innych części nowo utworzonego Królestwa – głównie z Czarnogóry, Dalmacji (Krajina Knińska) oraz Bośni i Hercegowiny, przy jednoczesnym zachęcaniu do wyjazdów (niekoniecznie tylko

---

matów, znaleźć można wśród nich także wykazy subwencji, przekazywanych przez centralne władze austro-węgierskie konsulatom w: Szkodrze, Janinie, Monastyrze (Bitoli), Durrës i Skopiu, które rozdysponowywały napływające fundusze pomiędzy liderów albańskich plemion oraz albańskich informatorów i agentów, mających zasługi w realizacji planów Austro-Węgier. Najważniejszym z tych planów, ostatecznie zrealizowanym, było powołanie do życia niepodległej Albanii, odgradzającej od Adriatyku Serbię. Zob.: H.D. Schanderl, *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Wiesbaden 1971, s. 143-164.

⁸⁴ M. Stamova, *Na drodze do narodowego zjednoczenia...*, s. 84.

⁸⁵ B. Ratković, *Oslobođenje Kosova i Metohije 1912.*, Beograd 1997.

⁸⁶ K. Pawłowski, *Kosowo. Konflikt...*, s. 51.

⁸⁷ Tamże, s. 50-51.

z Kosowa – chętnie widziano również definitywne opuszczanie kraju) ludności albańskiej (zwłaszcza muzułmańskiej) i tureckiej. Liczba mieszkańców Królestwa SHS/Jugosławii, którzy z tego tytułu opuścili monarchię Karađorđevićów przez cały okres jugosłowiańskiego międzywojnia (lata 1918-1941) jest trudna do precyzyjniejszego obliczenia i wynosi, jak się przyjmuje, między 90 a 150 tys. osób⁸⁸. Nastroje antymuzułmańskie i antyalbańskie w międzywojennej Jugosławii były silne. Ze zrozumieniem spotykały się w środowisku belgradzkich intelektualistów poglądy ludzi takich, jak Vasa Čubrilović (historyk), postulujący w 1937 r. (a następnie także bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej) „oczyszczenie” regionu kosowskiego z Albańczyków⁸⁹.

W okresie II wojny światowej rozdziewiki serbsko-albańskie w Kosowie mogły się wyłącznie nasilić. *Duce* faszystowskiej Italii Benito Mussolini zadekretował bowiem 29 VI 1941 r. stworzenie „terytorialnie i etnicznie zjednoczonej Albanii” pod protektoratem Rzymu. Faszystowski twór istotnie scalił w swoich granicach wszystkie ziemie albańskie (nie tylko te, na których ludność albańska stanowiła wyraźną większość), obejmując obszar bez mała 12 tys. km², zamieszkały przez ok. 820 tys. ludności. Kosowo i Metochia znalazły się w geograficznym centrum wielkoalbańskiego quasi-państwa czasu wojny, dysponującego znacznym stopieniem wewnętrznej samorządności⁹⁰. Na jego obszarze działała też ciesząca się złą sławą albańska 21. Dywizja *SS Skanderbeg*, eksterminująca Serbów, Romów i Żydów, a złożona w dużej mierze z ochotników albańskich z samego Kosowa. Oprócz wymienionej dywizji funkcjonowały również inne ośrodki kolaboracji Albańczyków z Niemcami i Włochami.

Wyzwolenie Jugosławii, którego głównym sprawcą był skupiony wokół Josipa Broz-Tity komunistyczny ruch partyzancki (włączyła się doń również pewna liczba Kosowarów), przyniosło powrót do sytuacji przedwojennej. Kosowo z Metochią oraz inne prowincje, w których zamieszkiwali jugosłowiańscy Albańczycy nie weszły w skład państwa albańskiego, któremu odzyskać, a następnie w praktyce zorganizować niepodległość w wariancie komunistycznym, pomagali zresztą partyzanci J. Broz-Tity (do czasu konfliktu Josipa Broz-Tity z Józefem Stalinem i Enverem Hoxhą).

W warunkach komunistycznej Jugosławii Kosowo uzyskało wiele i niewiele zarazem. Geograficzna bliskość Albanii, z którą Jugosławia miała coraz gorsze relacje, wykluczała stworzenie w Jugosławii siódmej republiki – Kosowa. W Kosowie dawał się we znaki (zwłaszcza przez lata 1946-1966, a więc do czasu odsunięcia z kluczowych funkcji rządowych Serba Aleksandara Rankovicia⁹¹) policyjny terror wymierzony w szczególny sposób w Albańczyków oraz całą tamtejszą opozycję antytitowską. Kosowu, jako części

⁸⁸ Tamże, s. 51.

⁸⁹ V. Čubrilović, *The Expulsion of the Albanians. Memorandum presented in Belgrade on 7 March 1937*, w: *Gathering Clouds. The roots of ethnic cleansing in Kosovo and Macedonia: Early twentieth-century documents*, compil., translated and ed. by R. Elsie, Pejë 2002, s. 97-130. Podczas II wojny światowej V. Čubrilović atakował także inne mniejszości.

⁹⁰ M. Stamowa, *Na drodze do narodowego zjednoczenia...*, s. 85.

⁹¹ R. Faligot, R. Kauffer, *Stużby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, Warszawa 2006, s. 488.

Serbii, mimo stopniowo postępującej albanizacji (dokonującej się głównie na skutek naturalnych procesów demograficznych), zagwarantowany został status regionu autonomicznego. Zakres autonomii Kosowa był różny. Jego zmiany następowały w: 1946, 1963, 1974 i 1989 r. Największą samorządność dano Kosowu na mocy zmian konstytucyjnych w Jugosławii w 1974 r., którymi wprowadzono w życie koncepcje transformacji jugosłowiańskiego ustroju komunistycznego, opracowane przez najbliższego naówczas współpracownika marszałka Tity – Słoweńca Edvarda Kardelja. Południowoserbska prowincja uzyskała wówczas status Socjalistycznej Autonomicznej Prowincji Kosowa, *de facto*, pod prawie wszystkimi istotnymi względami, zrównujący region co do posiadanych praw z republikami Jugosławii⁹². Zreformowano też system oświatowy. Wprowadzono albańskie programy nauczania (oparte na podręcznikach z Albanii), zaalbanizowano i rozbudowano Uniwersytet Prizriński⁹³, pobudzono albański ruch wydawniczy i w praktyce tolerowano wiele narodowych, nierzadko wręcz podszytych ideologią nacjonalistyczną, inicjatyw społeczno-kulturalnych i quasi-politycznych. Interesującą egzemplifikacją tego rodzaju inicjatyw, które podejmowali Kosowarze były na przykład zakrojone na szeroką skalę obchody stulecia powołania Ligi Albańskiej w Prizrenie, celebrowane w 1978 r. w całej prowincji (szczególnie w Prizrenie i Prisztinie). Celebrazjom tym towarzyszył wysyp publikacji poświęconych Lidze i idei albańskiej jedności narodowej.

Pozostawienie relatywnie znacznej swobody kosowskim Albańczykom nie oznaczało jednak wyrzeczenia się przez belgradzkie kierownictwo polityczne specjalnej kontroli nad Kosowem. Organizacje i inicjatywy albańskie, szczególnie te, które w świetle jugosłowiańskiego prawa nie spełniały warunków legalności, interesowały niezmiennie służby specjalne Jugosławii, które w samych tylko latach 1974-1978 aresztowały ponad 600 Albańczyków oskarżanych o aktywność separatystyczną, niepożądane z punktu widzenia bezpieczeństwa z zagranicą, wywoływanie różnej wagi incydentów w Kosowie, a niekiedy także poza granicami administracyjnymi tego regionu (np. w Sandżaku Nowopazarskim)⁹⁴.

Szeroka autonomia Kosowa w ramach Serbii w drugiej połowie lat 70. oraz w latach 80. XX w. doprowadziła w niemałym stopniu do upodmiotowienia albańskich obywateli w Kosowie, niekiedy sięgając wręcz rozmiarów tzw. pozytywnej dyskryminacji, w której efekcie pogarszało się położenie kosowskich Serbów. Polegało to na sukcesywnym wypieraniu przedstawicieli serbskiej wspólnoty narodowej z okręgowego aparatu władzy, a także – jak zauważył Michał J. Zacharias – z „pracy w tzw. sektorze uspołecznionym”. O ile w 1974 r. zatrudniano w nim w Kosowie 58,2% Albańczyków i 31% Serbów, o tyle już

⁹² M. Stamoŭa, *Albanskijat vypros na Balkanite (1945-1981)*, Veliko Tyrnovo 2005, s. 211-223.

⁹³ Uczelnia ta powstała w rezultacie przekształcenia w samodzielną jednostkę dydaktyczno-badawczą priszrińskiej filii Uniwersytetu Belgradzkiego. Nastąpiło to w 1968 r. Szczytowym okresem rozwoju Uniwersytetu Priszrińskiego był przełom lat 70. i 80. XX w. Za M. J. Zachariasem warto odnotować, iż w 1980 r. Uniwersytet w Prisztinie kształcił aż 45 tys. studentów, znajdując się pod tym względem w czołówce uczelni europejskich: M. J. Zacharias, *Komunizm – federacja – nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991: powstanie – przekształcenia – rozkład*, Warszawa 2004, s. 387.

⁹⁴ Tamże, s. 388.

w cztery lata później – 83% Albańczyków i zaledwie 9,3% Serbów⁹⁵. Niebagatelną rolę pełniła też finansowa pomoc przeznaczana na rzecz prowincji z jugosłowiańskiego budżetu centralnego. Dystrybuowano ją poprzez „federacyjny fundusz wspierania szybszego rozwoju gospodarczego tymczasowo niedostatecznie rozwiniętych republik i *pokrajiny* Kosowo”. W okresach rachunkowych 1970-1975 oraz 1976-1980 głównym beneficjentem funduszu było Kosowo, któremu przydzielano, odpowiednio dla wskazanych okresów: 33,25% i 37,1% środków⁹⁶. Pomoc otrzymywana przez Kosowo z tytułu wyrównywania poziomu rozwoju podmiotów konstytuujących Jugosławię, mimo jej rozmiarów i znacznych inwestycji w przemysł, nie była w stanie realnie poprawić sytuacji gospodarczej prowincji w momencie rysującego się na przełomie lat 70. i 80. minionego stulecia kryzysu ekonomicznego całej Jugosławii, powodującego m. in. na tyle duży spadek dochodów ludności, że w 1980 r. wróciły one do poziomu odnotowywanego pięć lat wcześniej⁹⁷.

W ocenie podsumowującej sytuację Kosowa w drugiej połowie lat 70., należy zgodzić się z Michałem J. Zachariąsem, stwierdzającym, iż ani *de facto* republikańska pozycja ówczesnego Kosowa, ani udzielane mu wsparcie finansowe, nie satysfakcjonowały większości Albańczyków i nie doprowadzały do zniknięcia różnicy między kondycją Kosowa i jego mieszkańców, a sytuacją innych części Jugosławii. Z innych względów niż Albańczycy realia panujące w Kosowie poddawali surowej krytyce również tamtejsi Serbowie.

ABSTRACT

The text presents the social and political history of Kosovo from the moment of pivotal system changes in the Yugoslavia of Tito (the 1970s) onwards. Among others, the following problems are tackled: centuries-old conflicts between the most populous nations inhabiting the land, i.e. Albanians and Serbs (special attention being paid to tensions in the 19th and 20th centuries) and the evolution of the status of Kosovo in the 20th century in the states of Serbia (1912-1918) and Yugoslavia.

The following major issues are highlighted: a) transformations of the demographic and ethnic structure of Kosovo; b) legitimization by Albanians and Serbs of their right to a political domination in Kosovo based on myths of their ancient origin and earlier presence on the disputed territories (Albanians), and the medieval "golden age" of their statehood, of which the disputed territory was the political and spiritual centre (Serbs); c) the socio-political circumstances of the functioning of communities of Kosovo Albanians and Serbs in the Osman and Yugoslavian states.

One of the main factors responsible for generating a spectrum of conflicts in Kosovo over the centuries, most importantly a permanent, multi-level Albanian-Serbian confrontation are, according to the author, differences in the social and political status of the inhabitants of this province, depending on their religious and/or ethnic affinity. The different status of Muslims (a majority of Albanians and all the Turks inhabiting Kosovo) and Christians (mostly Serbs) had already been decreed by Osman laws, and some Serbian and Yugoslavian regulations and political praxis in force until mid-1970s endorsed the unequal treatment of Kosovo Serbs and other inhabitants of Kosovo (especially Albanians, who were often subjected to repressive policies).

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ M. Kešetović, *Drama na Kosovu*, Beograd 1988, cyt. za M. J. Zachariąsem, *Komunizm – federacja – nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii...*, s. 387.

⁹⁷ M. J. Zachariąs, *Komunizm – federacja – nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii...*, s. 380. Zob. również: Č. Očić, *Propast modela „pozitivne diskriminacije”: privredni razvoj Kosova i Metohije posle drugog svetskog rata w: Kosovo i Metohija. Prošlost – sadašnjost – budućnost...*, s. 342-352.